

A nacionalizmus megfékezése*

A legboldogabb nemzeteknek nincs történelme.
(George Eliot)

1. fejezet. A nacionalizmus rejtelméi¹

A nacionalizmus meghatározása

A "nacionalizmus" terminussal először egy 1774-es Herder-szövegben találkozunk (Alter 1989:7); azóta egy sor jelenség elképesztő keverékére használatos. Az elemzők gyakran panaszkodnak, hogy a nacionalizmus annyi eltérő jelentést ölel fel, hogy maga a fogalom is zavarossá válik. A téma legátfogóbb szöveggyűjteményének szerkesztői ezért állítják, hogy "a nemzetek és nacionalizmus tanulmányozásának legfőbb nehézsége egy megfelelő és mindenki által elfogadott meghatározást találni a kulcsfogalmak, a nemzet és nacionalizmus számára" (Hutchinson és Smith 1994:4). Egy másik szakértő szerint "a »nacionalizmus« terminust az általa felölelt jelenségek bősége a politikai és analitikus gondolkodás mai szótárának egyik leghomályosabb fogalmává teszik" (Alter 1989:4.) E homályosság miatt a nacionalizmus tanulmányozása különösen olyan szerzőket vonz, akiknek céljai inkább politikaiak, mint analitikusak.² Ha az emberek a nacionalizmus meghatározásában sem tudnak megállapodni, nem meglepő, ha annak megítélése is igen változó - különösen okait, nemes vagy maradi természetét tekintve, vagy azt a kérdést, hogy a politika egy maradandó formáját képezi-e.

Ugyanakkor a nacionalizmus megértésére való képességünk nem annyira rossz, amint azt a fenti kifogások sugallják. A szakirodalomban nagyobb az egyetértés, mint azt általánosan belátják és állítják. A nacionalizmus mindenekelőtt politikai jelenség (Breuilly 1993). A nacionalizmus irodalmi, zenei és művészi vonatkozásai kutatásra kiváltképpen méltó területek lehetnek ugyan, de nem ők a felelősek a téma iránti érdeklődés növekedéséért.³

Ám ha a nacionalizmust a politika területére korlátozzuk is, a meghatározás egyik legfőbb nehézsége megmarad. Ez abban rejlik, hogy a nacionalizmus történetének két igen különböző politikai aspektusa van. A mindennapi embernek a régi rend korrupt monarchikus erői fölötti győzelmének, Csipkerózsika-álmából való felébredésének felemelő történeteként kezdődik. Ezért helyezi az 1830-as francia forradalmat ábrázoló allegorikus Delacroix-festmény, *A szabadság vezeti a népet a barikádokon*, a trikolort a barikádról félmeztelenül felemelkedő Szabadság kezébe. A huszadik századra azonban a nacionalizmus Frankenstein szörnyévé, hosszú bűnlajstrommal rendelkező xenofób, sőt népiértő társadalmi mozgalmak mozgatójává vált (Minogue 1967:7).

Mivel egyetlen terminus sem ölelhet fel egy ilyen Janus-arcú jelenséget, gyakran több típusról beszélnek. A legnépszerűbb felosztást valószínűleg a nacionalizmus nyugati és keleti típusa jelenti (Kohn 1944; Plamenatz 1976), noha számos más tipológiát is felállítottak - például a nacionalizmus polgári és partikularista típusának különbségét (Greenfeld 1992). Mindent együttvéve azonban a nacionalizmus-tipológiák többsége alig leplezett normatív kritériumokon nyugszik: egyszerűen jó és rossz nacionalizmusokat különítenek el (Billig 1995; Chatterjee 1993).

Ezzel a meghatározási stratégiával az a baj, hogy önmagában semmi nem jó vagy rossz, a gondolkodás teszi azzá. A nacionalizmus megfelelő meghatározásának magában kellene foglalnia valamennyi történetiszálalt; képesnek kellene lennie felölelni liberális és illiberális változatait egyaránt. Ugyanakkor ki kellene zárnia azokat a jelenségeket, amelyek nem a nacionalizmus sajátosságai. Bármilyen, magyarázatra alkalmas meghatározásnak ezért analitikus, nem normatív alapokon kell nyugodnia.

A helyzet egyáltalán nem reménytelen, hiszen létezik egy, a szakirodalomban általánosan elfogadott analitikus meghatározás. Régóta elfogadott, hogy a nacionalizmust a nemzet - egy sajátos kultúrájú és önrendelkezésre törő közösség - határainak az állam határaival való egybeesésére irányuló politikai tevékenységek jelentik.⁴ Állam alatt azokat a szakosodott intézményeket értem, amelyek a rend, igazságszolgáltatás, társadalmi jólét és védelem biztosításáért felelnek egy területileg behatárolt társadalomban (North 1981; Poggi 1978; Weber [1922] 1978:905). A

nacionalizmussal így közvetve vagy közvetlenül együtt jár a nemzeti önrendelkezésre való törekvés.

Ez a meghatározás azonban nem a legmegfelelőbb, mert nyitva hagyja a nacionalizmus időbeli behatárolásának lényeges kérdését. Mivel az állam annyira kései fejlemény - a történelem során a társadalmak döntő többsége nélküle is boldogult -, a nacionalizmust az állam által meghatározni annyit tesz, mint kezdettől a modern világra korlátozni azt. Ha azonban a nacionalizmus modern-kori fejlemény, ez külön magyarázatot kíván. Következésképpen a nacionalizmust helyesebb *a nemzet és kormányzati egysége határainak egybeesésére irányuló kollektív cselekvésként* meghatározni.

Ez az egybeesés azonban lényegileg különböző politikákkal érhető el. Nemzet és kormányzati egység egybeeséséhez vezethet a befogadó, a kulturálisan különböző csoportok tagjainak a politikai közösségbe való egyenlőségelvű betagozódását célzó politika. Az Egyesült Államok érméin található *e pluribus unum* mottó pontosan ezt a befogadó nacionalista stratégiát fejezi ki.

Ezzel szemben nemzet és kormányzati egység egybeesése elérhető kizáró, a politikai közösségben való teljes jogú tagságot egy vagy több kedvezményezett nemzet tagjaira korlátozó politikával is. A kizáró nacionalista stratégiák jelenthetnek a bevándorlásra vagy állampolgárságra vonatkozó korlátozásokat, amint azt az "integrációs nacionalista" Maurras ([1954] 1970) javasolta, de jelenthetnek drákóibb stratégiákat, például etnikai tisztogatást vagy egyenesen népiptást is. Ez a meghatározás képes befogadni Csipkerózsikát és Frankenstein szörnyét egyaránt.

A meghatározás egyik aspektusa további kifejtést kíván. Ha a nacionalizmus egy bizonyos cél érdekében végrehajtott kollektív cselekvés, hogyan lehet ezt a célt empirikusan meghatározni? Míg a nacionalista mozgalmak egyéni résztvevőinek indokai kifürkészhetetlenek,⁵ minden társadalmi mozgalom vagy politikai párt széles körben reklámozott célok alapján próbál követőket toborozni. Következésképpen a nemzet és kormányzati egység egybeesésére törekvő (például a nemzeti szuverenitásért harcoló) csoportok egyértelműen nacionalisták.⁶ A nacionalizmus azonban egy változónak tekinthető, és nem egy állandónak. Amilyen mértékben egy csoport kevesebbre, mint teljes nemzeti szuverenitásra törekszik - vagy olyan célok elérésére, amelyek nem jelentősek ennek elérésében -, abban a mértékben talán kevésbé nacionalista.⁷

A meghatározások úgy működnek, hogy fogalmakat határolnak körül: egy teljesen átfogó meghatározás fölösleges.⁸ Mint minden meghatározás, ez is kizár tárgyköréből bizonyos jelenségeket. Minden meghatározáson azt kell számon kérni, hogy a megfelelő elemeket zárja-e ki a cél érdekében. Noha ez a meghatározás történelmileg nem kizáró jellegű - például nem korlátozza a nacionalizmust a modern korra -, tartalmilag vállaltan kizárólagos. A nacionalizmust a politika területére korlátozza. Meghatározásunk szerint tehát nemzeti ideológiák vagy érzelmek nyelvi, zenei vagy szimbolikus formában való kifejeződése - amint az igen gyakori a 16. századi Európában (Marcu 1976) - a nemzeti önrendelkezést kifejezett célul kitűző társadalmi mozgalmak hiányában nem minősülnek nacionalizmusnak.⁹

A nacionalizmust meg kell különböztetnünk más politikai jelenségektől, amelyekkel néha összemossák. A nacionalizmus államépítő változata (amelyet bővebben a 4. fejezet tárgyal: *State-Building Nationalism*, 56-69.) különbözik az átlagos *imperializmustól*, amely akkor áll fenn, ha központi uralkodók kiterjesztik ellenőrzésüket egy vagy több különböző kulturális csoport által lakott területekre, de ezután nem próbálják kifejezetten egyetlen kulturális egységgé formálni az így létrejött keveréket. Az imperializmus nem a nacionalizmus egy típusa, mert a birodalmak szándékoltan multinacionálisak. A nacionalizmus hasonlóképpen különbözik a *regionalizmustól*, amely olyan kollektív cselekvést jelent, amely a jogoknak és erőforrásoknak a központ és egy adott régió hatásai, illetve polgárai között fennálló egyensúlyát hivatott megváltoztatni. Mikor az ilyen központ-periféria alkudozás a periféria szuverenitásának követelése nélkül folyik¹⁰, az nem minősül nacionalizmusnak.

Ebben a meghatározásban a nacionalizmus jelentése egyértelműnek tűnik. Ám a benyomás téves. Jelen meghatározásunk két fogalmon alapszik, a *kormányzati egység* és a *nemzet* fogalmain, és mindkettő problematikus.

A kormányzati egység

A kormányzati egység alatt azt a *területi egységet* értem, amely a társadalmi rendet és az egyéb kollektív javak többségét - beleértve az elkobzástól való védelmet, igazságszolgáltatást és jólétet - hivatott biztosítani tagjai számára. Mivel a kormányzati egységek felelősek ezeknek a kollektív javaknak az előállításáért is, szükségképpen rendelkezniük kell az előállítás költségeinek fedezéséhez szükséges jövedelem és egyéb erőforrások beszedésének képességével. Számos elméleti munka a kormányzati egységet egyszerűen *államnak* nevezi. És valóban, számos

kormányzati egység állam.

De távolról sem mindenik az. Fentebb a javak "többségéről" beszéltem, ami jól mutatja, milyen nehéz pontosan meghatározni, hogy mi is egy társadalomban a kormányzati egység. Az egyszerű, vadász-gyűjtögető társadalmakban a válasz világos: a helyi csoport a szóban forgó egység (Johnson és Earle, 1987).¹¹ Hasonlóképpen, a klasszikus feudalizmusban a jogar a kastélyt illeti. A fejlett társadalmakban ezzel szemben a kormányzás feladatát jóval nagyobb és földrajzilag kiterjedt egységek látják el. Néha, mint Franciaországban, a központi állam a kormányzati egység: többnyire az ő szervei felelősek a releváns kollektív javak biztosításáért és elosztásáért az egész országban. Ezért mondják, hogy bármely adott nap bármely órájában a francia iskolák minden egyes diákja ugyanazt a leckét tanulja.

Számos más összetett társadalomban viszont a kormányzati feladatokat különböző területi egységekben párhuzamosan látják el. Mivel a szövetségi rendszerekben a kormányzás mindig a döntéshozatal több szintjét feltételezi, pontos helyét jóval nehezebb megállapítani. Az Egyesült Államokban például a szövetségi kormány felel a védelemért és végső instanciaként az igazságszolgáltatásért. Am bizonyos kollektív javak biztosításáért (beleértve a felsőfokú oktatást, az utak karbantartását és a rászoruló gyermekek segélyezését) az egyes államok kormányai, míg másokért (például a rendfenntartásért, tűzvédelemért vagy alapfokú oktatásért) az önkormányzatok, vagy még kisebb egységek, például helyi iskolai kerületek felelősek. Mivel a különböző kormányzati szintek közötti hatalommegosztás mindig is mély politikai konfliktusokat gerjesztett, nem könnyű megállapítani, hogy az Egyesült Államokhoz hasonló politikai közösségben hol történik a kormányzati munka többsége. Ha a kormányzati egység határai viszonylag képlékenyek, a nemzetéi is azok.

(...)

A nacionalizmus típusai

Általánosan elfogadott tény, hogy a nacionalista mozgalmak között jelentős különbségek vannak. Sok erőfeszítés történt egy olyan tipológia felállítására, amely megragadná a számottevő különbségek egy részét (l. pl. Haal 1993). Legtöbbjük a liberális, kulturálisan befogadó (Csipkerózsika-típusú) nyugat-európai nacionalizmusokat különíti el a máshol általános nem-liberális, kulturálisan kirekesztő (Frankenstein szörnye-típusú) nacionalizmusoktól. Noha a nacionalista mozgalmak ezen normatív különbségei rendkívül fontosak voltak a történelem során, kétséges, hogy a nacionalizmus dimenzióinak normatív alapú meghatározásával meg lehet magyarázni őket. Ha meg akarjuk magyarázni, hogy miért öltött a nacionalizmus annyi különböző formát a különböző társadalmakban, inkább egy analitikus megfontolások alapján felállított tipológiát kell keresnünk.

Ha a nacionalizmus a nemzet határainak a kormányzati egység határaival való egybeesését célzó kollektív cselekvés, e meghatározásból a nacionalizmusnak egy egyszerű analitikus tipológiája következik (l. az 1. ábrát.) Ez a tipológia segít megmagyarázni a nacionalizmus típusai közötti normatív különbségeket is.

A nacionalizmus típusai és a hazafiasság

Nacionalista puzzle

1. ábra

Az *államépítő nacionalizmus* az egy adott állam kulturálisan különböző területeinek asszimilálására vagy egyesítésére való törekvésben megtestesülő nacionalizmus. Központi vezetőknek a multikulturális lakosság kulturálisan egyneművé tételére való tudatos törekvésének eredménye. Így a tizenhatodik század elejétől a huszadik századig Anglia és Franciaország uralkodói megpróbálták - talán következtelenül és több-kevesebb sikerrel - országaik kelta területeinek lakosságát rávenni a saját kultúrájukhoz való asszimilálódásra, hogy ezáltal egyneművé tegyék területeiket. Mivel az államalkotó nacionalizmus okai gyakran geopolitikaiak - a határoknak a valós vagy potenciális vetélytársak elleni biztosítását célozzák -, ez a fajta nacionalizmus többnyire kulturálisan befogadó jellegű. A történelem azonban a kulturálisan homogén otthonteremtésnek jóval kevésbé liberális eszközeit is ismeri. Egy adott kultúra központi vezetői a kulturálisan idegen lakosság száműzésével (mint a spanyol *Reconquista* esetében) vagy kiirtásával (az észak-amerikai őshonos népekké gyakori sorsa) is egységesíthetik országukat.

*Periférikus nacionalizmus*ról beszélünk, amikor egy kulturálisan sajátos terület ellenáll egy terjeszkedő országba való betagozódásnak, vagy megpróbál elszakadni tőle, és önálló kormányzatot létrehozni (mint Quebec, Skócia és Katalónia.) A nacionalizmusnak ezt a típusát gyakran maguk a fenti államépítő nacionalista erőfeszítések szítják.

*Irredenta nacionalizmus*sal van dolgunk, amikor egy állam meglévő határait egy szomszédos állam többnyire az azonos nemzetiség által lakott területeinek bekebelezésével próbálja kiterjeszteni (mint a szudéta németek estében.)

Végül, az *egyesítő nacionalizmus* egy politikailag megosztott, de kulturálisan egynemű terület egyetlen államban való egyesítését jelenti, mint a tizenkilencedik századi Német- és Olaszország ismert példája esetében. Ebben az esetben a kulturális és kormányzati határoknak az egybeesése egy új, a nemzet tagjait egyesítő állam létrehozását kívánja meg. Míg az államépítő nacionalizmus többnyire kulturálisan befogadó, az egyesítő nacionalizmus gyakran kulturálisan kirekesztő.¹²

Noha a *hazafiasságot* - saját nemzetünk a riválisokhoz viszonyított és a nemzetközi rendszerben elért megbecsültsége és ereje emelésének vágyát - gyakran nacionalistának tekintik, jelen meghatározásunk kizárja ezt a használatot. A hazafiasság egyáltalán nem a nacionalizmus egy formája, mivel esetében a nemzet és kormányzati egység határai már eleve egybeesnek. Ez a korlátozás azonban nem különösebben hátrányos. Mivel nemzetállamnak kevés vagy egyetlen állam sem minősül, hazafiasság (amint azt itt meghatároztuk) alig létezik. A mindennapi nyelvhasználatban hazafiasságnak minősülő mozgalmak többsége közvetlenül egyik nemzet érdekeit egy másik ellenében próbálja többnemzetiségű államokban előmozdítani. Jelen keretben ezek az államépítő nacionalizmus esetei.

A fenti tipológia nem kimerítő. Nem lehet elhelyezni benne azokat a nacionalista mozgalmakat, amelyek - mint a cionizmus vagy a mormonizmus - vallási csoportoknak az ígéret távoli földjeire való vándorlásából származnak. Ezek a mozgalmak azonban kivételesen ritkák. Miután meghatároztuk a nacionalizmust és főbb típusait, a következő fejezetben áttekintjük tanulmányunk részeit.

2. fejezet. A nacionalizmus okai¹³

Mivel a nacionalizmus annyira számottevő erő a modern világban, és igen gyakran véresen erőszakos cselekményekben nyilvánul meg, nagy érdeklődés mutatkozik sötét oldalának megfékezésére. A különböző államok és nemzetközi szervezetek, mint az ENSZ, mára jelentős erőforrásokat fordítanak erre a célra. Ezeknek a kísérleteknek a hatékonysága azonban kérdéses. Kétségtelenül bizakodóbbak lennének a nacionalizmus megfékezésére irányuló intézkedések sikeressége iránt, ha jobban meg tudnánk érteni a kialakulásáért felelős körülményeket.

Mi fékezhetné meg a nacionalizmus sötét oldalát? Az egyik megoldás megadni a nacionalistáknak, amit kívánnak - az önrendelkezést.¹⁴ Mivel azonban ez olyan precedenst teremtene, amely a legtöbb meglévő állam felbomlásához vezetne, ez az elképzelés nem vehető komolyan. Az önrendelkezés biztosítása nélkül a nacionalizmus három különböző folyamatba való beavatkozással mérsékelhető. Az első a nemzet kialakulása. Mivel a nacionalizmus alapja a nemzet, minden, ami vonzerejét csökkenti, szűkíti céljait is. A nacionalizmus megfékezésének egyik módját így olyan intézkedések jelentik, amelyek aláássák a nemzetek társadalmi alapjait. Ez feltételezi a csoportképződés, a csoport-szolidaritás és a nemzeti identitás kialakulásáért felelős működések megértését.

Ám a nemzetek pusztából nem következik semmi a nacionalizmusra nézve. A saját államapparátust nem követelő nemzetek nem veszélyeztetik a társadalmi rendet. A nacionalizmus végső soron a nemzeti szuverenitás követelésén alapszik. Innen adódik a nacionalizmus megfékezésének második módja, ennek a követelésnek a visszafogása. A szuverenitás követelését csökkentő feltételek közé tartozik a közvetett kormányzás és más, a nemzeti csoportok sajátos értékei iránt fogékony állami intézmények létrehozása.

A nacionalizmus megfékezésének harmadik módja a kollektív cselekvés költségeinek növelése. Ez a stratégia egy ideig akkor is működőképes lehet, ha az előző két folyamatba való beavatkozások kudarcot vallottak, vagy sor sem került rájuk. A szuverenitás követelése nem lesz nagyon vonzó a nemzeti csoportok tagjai számára, ha a kollektív cselekvésnek magasak a költségei. Ezek a költségek többnyire időben és társadalmanként is változóak; nagymértékben meghatározza őket a rendelkezésre álló technológia fejlettsége, a társadalom politikai intézményei és a geopolitikai környezet.

Ha a fenti három folyamat alapjait helyesen azonosítottuk, lehetővé kell válnia a nacionalizmust érintő három alapvető kérdés megválaszolásának. Először, miért korlátozódik a nacionalizmus többnyire a történelem elmúlt két évszázadára? Másodsor, milyen emberek hajlamosak nacionalistává válni? És végül, pontosan mely intézményekről valószínűsíthető, hogy hatékonyan foghatják vissza a nacionalizmust?

A csoportképződés

Ha a nemzet egy viszonylag nagy és területileg koncentrált, közös történelem és szülőföld tudatával rendelkező etnikai csoport, hogyan jön létre? Amint láttuk, a nemzet egy nagy szolidaritás-csoport sajátos formája. Ám a nemzet - mint valamennyi szolidaritás-csoport - léte kérdéses. A nemzetek születésének megértéséhez ezért előbb meg kell értenünk bármilyen csoport kialakulásának mechanizmusait.

Az embereket gyakran határozzák meg társas állatokként.¹⁵ Ám ha az emberek alapvetően ennyire társas lények, miért csak a legkisebb csoport, a család az, amely valamennyi emberi társadalomban fellelhető? Az evolúcióelmélet markáns választ ad erre a kérdésre.¹⁶ Ha az emberek úgy cselekszenek, hogy maximalizálják genetikai állóképességüket, amint azt az evolúcióelmélet tanítja, nepotistán fognak viselkedni, a genetikailag közelebbi hozzátartozókat részesítve előnybe a távolabbiakkal szemben. Bizonyos körülmények között az emberek még jelentős személyes veszteségek árán is segítik közeli rokonaikat.¹⁷

Amikor azonban az együttműködés átlépi a szoros rokoni kapcsolatok hálóját, és az emberek cselekedeteit a jóindulat, kötelesség vagy polgári kötelességtudat vezérli, az inkluzív állóképesség nem lehet a magyarázat.¹⁸ A család egyetemesen jelen van az emberi társadalmakban, de az emberek nem mindig alakítanak más csoportokat, mert ennek ára néha meghaladhatja a nyereségeket.¹⁹

A csoportalakítás fő előnye az egyénileg birtokolt erőforrások koncentrációjában rejlik. Erőforrásaik legalább egy részének közössé tétele által az emberek közösen előállított javakra tehetnek szert - beleértve a fosztogatás vagy kisajátítás elleni védelmet, az élelmiszerek közös előállítását, a természeti katasztrófák elleni védelmet, és jobb hozzáférést az információkhoz és (élet)társakhoz -, amit egyéni erővel nem tudnának elérni. A javak közössé tétele serkenti a szakosodást is, ami hatékonyabb előállításukat teszi lehetővé. Az ilyen közös javak iránti igény az a gyűjtőpont, ami lehetővé teszi egymással kapcsolatban nem álló egyének számára, hogy el tudják magukat közös helyzetekben képzelni, és ennek alapján azonosítani tudjanak egy közös cselekvésmódot, amelyben az egymással

szembeni elvárásaik találkozhatnak (Schelling 1960:54.)

A közös javak előállítása természetesen maga után vonja az együttműködést. Amint azt Hobbes már régen felismerte, az együttműködésnek nagy ára lehet. A csoportalakítás legfőbb ára az egyéni autonómia feladása. Hogy előállítsák a csoport léte értelmét képező közös javakat, a résztvevőknek be kell tartaniuk az ehhez szükséges szabályokat. Ez a kötelezettség néha ütközik az egyén más (előnyben részesített) érdekeivel. Így van, aki szívesebben töltené a délutánt horgászással ahelyett, hogy őrt álljon a falu határán. Emellett a csoportokban való részvétel gyakran teszi ki az embereket irigylet státuskülönbségeknek és a versengés más formáinak. Az együttműködés ezen árai miatt az emberek vonakodnak a meglévő csoportokhoz való csatlakozástól, és még inkább újabbak létrehozásától.

Csoportalakítás ezért gyakran a fizikai biztonság és élelmiszertermelés bizonytalansága esetén fordul elő.²⁰ A legalapvetőbb csoport talán az, amelyet tagjai kölcsönös biztonsága érdekében hoznak létre.²¹ Egy kiemelkedő példa erre a kalahári !Kung San, akiket sivatagi környezete különösképpen függővé tesz a víztől. Az esős évszakokban, amikor bőven van víz, a sejtyszerű családok kölcsönös elszigeteltségbe szóródnak szét. A száraz évszakokban azonban víz csak vizesgödörökben található. Hogy a száraz évszakokban is vízhez juthassanak, a családok kénytelenek vizesgödörök körül csoportosulni, társadalmi kapcsolatokat létesíteni egymással, és több-családos csoportokat létesíteni. (Johnson és Earle 1987: 38-54.)²²

Máshol a folyó menti, rendszeres áradásoknak kitett övezetekben élő emberek hasznot húznak az öntözésből, a közös javak egy másik fajtájából. Ez segíthet megmagyarázni, hogy az első civilizációk miért a közel-keleti termékeny félholdban jelentek meg (Pfeiffer 1977.) Hasonlóképpen a közjavak régi keletű intézményei Svájc, Japán, Spanyolország és a Fülöp-szigetek bizonytalan körülményei között születtek meg (Ostrom 1990). A svájci hegyi községekben az eső helye és ideje bizonytalan (Netting 1981). A középkori Valenciában, amely öntözőberendezéseket hozott létre, a szabálytalan esőzés szintén jelentős bizonytalanság-forrás (Glick 1970).

Íme példa azokra a körülményfajtákra, amelyek elősegítik a csoportalakítást. Ám a létrejövő csoportok szolidaritása változó mértékű.

A csoportszolidaritás meghatározó tényezői

Minél nagyobb arányban járulnak hozzá az egyes tagok erőforrásaikkal a csoport céljaihoz, annál nagyobb a csoport szolidaritása (Hechter 1987: 18). A szolidaritás szükséges, de nem elégséges a csoport fenntartásához - még az erősen szolidáris csoportok is áldozatul eshetnek külső ellenségek fosztogatásának.

Mi magyarázza a csoportszolidaritás változását? Valamennyi tag értékeli a csoport közös javait (különben miért csatlakoznának?), de egyes tagoknak ezek fontosabbak, mint másoknak. Minél nagyobb a közös jó értéke, és minél kevésbé hozzáférhető a csoport határain kívül, annál inkább *függenek* a tagok a csoporttól. Az általánosan erős függőségű tagokkal rendelkező csoportok többet követelhetnek tagjaiktól a közösségi kötelezettségek terén, mint a kevésbé függő tagokkal rendelkezők.

Ám bármilyen sokra értékeljük is a közös javakat, a tagok mégis előnyben részesíthetik az előállításukban való részvétel nélküli fogyasztásukat és a szabadúszást (Olson 1965). Ha esetleges együttműködők (Axelrod 1984; Bendor és Swistak 1997), biztosítékot fognak követelni, hogy hozzájárulásuk nem lesz a szabadúszók prédája, vagy azoké, akik többet vesznek el, mint ami megilletné őket. Mindkét embertípus csak akkor hajlandó részt venni a közös javak előállításában, ha biztos benne, hogy mások nem prédálhatják azt szabadon. Ezért a közös javakkal való folyamatos ellátottság megköveteli a társadalmi *ellenőrzés* - megfigyelő és büntető intézmények - létrehozását, amelyek visszafogják a szabad prédát.²³ Ezeknek az intézményeknek a célja túlmeleg azon, hogy eltántorítsa a tagokat a szabad prédálástól. Csak akkor fognak létrejönni, ha csökkentik az ellenőrzést gyakorló képességét a tagok tulajdonának kisajátítására (Barzel 1999). Ennek ellenére az ellenőrzés természete homályos lehet maguk a tagok számára is.²⁴

Ezen a ponton azonban egy újabb probléma vetődik fel.²⁵ Mivel ezek az ellenőrző intézmények maguk is közösségi javak, miért hoznák őket létre egyáltalán az egyének? Más szavakkal, miért törekedne valaki szándékosan a más tagok fölötti ellenőrzésre? Bizonyos körülmények között a megfigyelés és büntetés nem különösebben drága tevékenységek, így megéri az erőfeszítést. Egyik ilyen körülmény a közös javak előállításának és fogyasztásának átláthatósága. Ha a közös javakat távol kell tartani a hozzá nem járulóktól, előállításuknak és elosztásuknak erősen átláthatónak kell lennie - különben sem a szabad prédá (a termelés problémája), sem a túlfogyasztás (az elosztás problémája) nem akadályozható meg. A termelés átláthatósága akkor a legnagyobb, ha az egyéni erőfeszítés jól mérhető az eredménnyel; az elosztás átláthatósága azonban akkor, ha az egyéneknek nyilvánosan, valamilyen

központi lerakatból kell mérhető részt kivenniük a közös javakból.

Számos csoport pusztán az egyéni javak összeadásával, azaz egy közös lerakat vagy bank létrehozásával termel közös javakat. Ekkor az egyéni hozzájárulónak joga van a közös lerakat bizonyos részéhez mint magántulajdonhoz, amikor erre kellő szükség mutatkozik. Technológiailag elmaradott körülmények között az átláthatóság akkor a legnagyobb, ha a közös javakat valamilyen központi helyről gyűjtik össze és osztják ki.²⁶ Ilyen körülmények között valamennyi tag önként vállalja az ellenőrzés terhét, hogy biztonságban tudja befektetését (Hechter 1990: 20).

Mivel a társadalmi ellenőrzés megszabja, ki fér hozzá a közös javakhoz, az mindig társadalmi korlátokat is felállít. A hozzá nem járulók távoltartása önmagában létrehoz bizonyos területiséget (Sack 1996: 59-60).²⁷ Ha a termelés alapja a földművelés, ez a területiség a társadalmi határokat földrajzi határokká tágítja.²⁸ A legfontosabb, hogy a csoportok közötti határok eredetileg az ellenőrzés intézményeiből, és nem egy előre meghatározott társadalmi identitásokból származnak. Így az identitások származnak a határokból, és nem fordítva. Mindezt együttvéve tehát a csoportszolidaritás mértékének változásai a függőség és az ellenőrzési mechanizmusok függvényei. Az erősen függő tagságú és kiterjedt ellenőrzési képességekkel rendelkező csoportok lesznek a legszolidárisabbak.

Ennek az eszmefuttatásnak a következményei a nemzetek kialakulására és megszilárdulására világosak. Mint tudjuk, a nemzetek területileg koncentrált csoportok, amelyeket - kívülálló és odatartozók egyaránt - sajátosként érzékelnek. Ez a kulturális sajátosság bizonyos közös gyakorlatok és hiedelmek meglétéből fakad - ideértve többek között a nyelvi, vallási és általában vett termelési sajátosságokat -, amelyek különböznek más csoportokéitól egy adott környezetben. Az előbbi elemzés értelmében a nemzetek ezen gyakorlatoknak és hiedelmeknek a riválisokkal szembeni fenntartására jönnek létre. *Így a kulturálisan sajátos intézmények létrehozása és fenntartása az a közös jó, amely a nemzetalkotás magja.*

Kialakulásuk után azonban a nemzetek szolidaritása egyáltalán nem egyforma. Mivel a szolidaritás a közös javakhoz való egyéni hozzájárulási átlagon múlik, minél inkább közösek a gyakorlatok és hiedelmek egy adott nemzeten belül, annál nagyobb annak szolidaritása. Kollektív cselekvés hiányában a mikrokörnyezethez való alkalmazkodás specializált gyakorlatokat és hiedelmeket eredményez. Még ha nyelvük és vallásuk közös is, egy törzs azon tagjainak, akik a domboldalt művelik meg, mezőgazdasági gyakorlata - ekéi vagy földkihasználása - némiképp más lesz, mint a völgybeli földműveseké. Mivel a mikrokörnyezeti különbségek kulturális különbségeket eredményeznek, közös gyakorlatokat és hiedelmeket eredetileg csak a legkisebb csoportoknál találunk.

A nemzetépítőknek meg kell haladniuk ezeket a (viszonylag apró) kulturális különbségeket. Ezt a kulturálisan sajátos gyakorlatok és hiedelmek egy önkényes csoportjának érvényre juttatásával próbálják elérni, beleértve a nemzet történetének valamely elfogadott változatát, amelyet az egész területen mértékadóként kell elfogadni. Noha ez a feladat alapvetően oktatási jellegű, formális iskolák hiányában, szóbeli hagyomány vagy írott szövegek alapján is végbemehet. Ám csak olyan mértékben lehet sikeres, amilyen mértékben a megcélzott lakosság függ a nemzetépítőtől, és amilyen mértékben ezek a nemzetépítők képesek a tőlük függőket megfigyelni és büntetni. Ezek az általános elvek segítenek megválaszolni a fejezet elején feltett három kérdésünket.

(...)

3. fejezet. Közvetett kormányzás és az nacionalizmus hiánya²⁹

A nacionalizmust szinte mindenki modern fejleménynek tekinti. A tizenkilencedik század előtt is vallott ugyan nacionalista eszméket néhány látnok, de soha nem egy adott társadalom többsége. Ennek ellenére modernitásának okai távolról sem egyértelműek.

Egyik nézet szerint a nacionalizmus modernitása a tizenkilencedik században kialakult új elképzelésekből és eszmékből fakad. Egyesek a nacionalizmust a francia forradalom szándékolatlan következményének tekintik (Kedourie 1960: 12-13). Eszerint a történet szerint a forradalom során a nemzet elkezdte azoknak a személyeknek az összességét jelenteni, akik jogot formálhattak egy bizonyos terület képviselőire a tanácsokban, diétán vagy rendi gyűlésekben. Mások ezzel szemben gyökereit nem a forradalmi Franciaországban, hanem az 1820-as évek német romantikájában vélik fölfedezni (Berlin 1992: 175-206). Korábban az értékek egyetemességének eszméje volt az uralkodó, de a romantika az értékek sokrétűségének és összevethetlenségének elgondolását juttatta érvényre. Ezt az elgondolást a parochiális, nemzeti értékek tételezésének a legitimizálása tette szükségessé. Amennyiben a nacionalizmus modern fejlemény, kétségkívül új eszméssel kapcsolódik össze, de ezeknek az eszméknek a

népszerűsége maga is magyarázatra szorul.

A nacionalizmus modernitását az iparosodás hajnalán kialakult új társadalmi struktúrák következményeként is magyarázták (Gellner 1983). Eszerint a preindusztriális társadalmak azért nem ismerték a nacionalizmust, mert elitjeik és tömegeik mindig osztályhatárok mentén különültek el. Az elitek magas kultúrája (high culture) ütközött a tömegek alacsony kultúrájával (low culture), megakadályozva egy olyan ideológia kialakulását, amely meghaladhatta volna ezt az osztálykülönbséget. Az iparosítás azonban lebontja ezt a kulturális kettőséget, mert mobilis, írástudó és műszakilag képzett munkaerőre van szüksége. A modern állam az egyetlen olyan szerv, amely képes ilyen munkaerőt előállítani. Ezt főként tömeges és nyilvános oktatási rendszerek felállításával teszi. Az iparosítás, egyenlőtlenül terjedve az öt megszüülő régiókból, aláássa a hagyományos életmódokat, számos embert szakítva ki az otthonos, kisléptékű társadalmi struktúrákból, névtelen városi környezetbe vetve őket. Ha a városok új lakói nem asszimilálódnak a domináns kultúrába, a nacionalizmus (valami módon) meg fog jelenni.

Könnyű azonban ellenpéldákat találni. A nacionalizmus gyakran nem ipari környezetekben lép fel: az indiai szubkontinensen, a szub-szaharai Afrikában vagy Közép-Ázsia szívében. Bizonyos helyeken (mint Katalóniában) egyesíti a különböző osztályokat, míg másutt (mint Baszkföldön) megosztja őket (Diez-Medrano 1995; Evans és Duffy 1997).

Ez a tanulmány egy más megoldást javasol. Ha a nacionalizmus a nemzet és a kormányzati egység határainak egybeesésére törekvő kollektív cselekvés, csak ott léphet fel, ahol a nemzet és a kormányzati egység határai nem esnek egybe. Az emberi történelem során azonban ilyen helyzet többnyire nem állt fenn.

Az első csoportok, amelyek kialakultak - családok, táborok, faluk - ötven főnél kisebbek voltak, és nem rendelkeztek szakosodott kormányzati intézményekkel (Johnson és Earle 1987). Ezután a helyi csoportok alakultak ki; ezeknek több száz tagja volt, és kisebb szolidaritás-csoportok laza szövetségei alkották (Earle 1977.) A nacionalizmus ilyen társadalmakban nem alakulhat ki, ha másért nem, mert ezeknek nincs külön kormányzati egységük.

A nacionalizmus megköveteli valamilyen állam létét - egy, a védelemért, a viták megoldásáért és újraelosztásáért felelős szakosodott intézményét. Noha az első államok nagyon kicsik voltak, egyes ókori államok - mint Kína és Jáva - több millió embert kormányoztak. Mivel különálló kormányzati struktúráik, illetve kulturálisan és térben koncentrált lakosságaik voltak, ezeknek a premodern államoknak éretteknak kellett volna lenniük a nacionalizmusra.³⁰

Mi fogta vissza a premodern államban a nacionalizmust? A válasz a közvetett kormányzásban keresendő, amely megfékezte a nacionalizmust, mivel a nemzet és kormányzati egység határai gyakran egybeestek. Mivel a közvetlen kormányzás csak a tizenkilencedik században jelenik meg, főként ez az, ami miatt a nacionalizmus modern jelenség.

A fejezet első része a közvetett kormányzás tizenkilencedik századi általános elterjedtségének okait próbálja megérteni. Azt állítja, hogy a közvetett kormányzás azért válik állam uralkodó formájává, mert csökkenti a kormányzás költségeit a kiterjedt társadalmakban. A fejezet második része azt tárgyalja, miért fogja vissza a közvetett kormányzás a nacionalizmust.

A közvetett kormányzás kialakulása mint az elsődleges államok kialakulásának elmélete

Ha állam nélkül a nacionalizmus nem jelenhet meg, hogyan jelenik meg az állam? Az elsődleges államok az állam fogalmával korábban nem rendelkező egyének és csoportok között, spontán módon jelennek meg (Fried 1967; Cohen és Service 1978).³¹ Ezzel szemben a másodlagos államok létező állam-formáknak egy adott területen kívülről, általában hódítás következtében való bevezetése során jelennek meg. A csoportképződés elemzése az előző fejezetben adja az elsődleges államok kialakulásának egyik kulcsát.

Képzeljünk el néhány, magasan szolidáris csoportot, amelyek ugyanazon a területen belül dörgölöznek egymáshoz.³² Noha általában kapcsolatban fognak állni a szomszédos csoportokkal, gazdasági és házassági célokkal, nincs okunk azt várni, hogy ezek a csoportok mindig békésen fognak egymás mellett élni (Gamble 1986:41-47.). Ehelyett bizonyos alkalmakkor egyesek erőszakhoz folyamodnak a másik erőforrásainak eltulajdonítására.³³ Amennyiben az illető csoportok kultúrái és termelési módjai különböznek, a leigázás mint az erő alkalmazásának módja valószínűleg felváltja a lopást. Ez a fosztogatás jelenti a legnagyobb állandó fenyegetést a csoport jólétére nézve. Így amikor 1138-ban a skótok egy csoportja angolok egy csoportjával találkozott a határvidéken, "a/z angol/ férfiakat mind megölték, a lányokat és özvegyeket meztelenül és megkötözve tömegesen hajtották Skóciába,

rabszolgaságra." (Bartlett 1994: 80). Biztosak lehetünk benne, hogy az angolok hamarosan viszonozták a szívességet. Hasonló hátborzongató történetekkel a világ bármely táján találkozhatunk.³⁵

Valamennyi hasonló csoport tagjainak jobb lenne, ha védelmet élvezhetnének a rablás ellen. Innen adódik a társadalmi rend iránti igény területeiken (vö. Johnson 1982, aki szerint ennek az igénynek a megjelenéséhez a lakosságnövekedés önmagában is elvezet). Amennyiben leigázás is fenyegeti őket, ez az igény még erősebb lesz. Amint Hobbes mondta, a védelmet az biztosítaná, ha mindenki meg tudna egyezni egy rendőri hatalommal felruházott állam létrehozásában. De hogyan lehetne egy ilyen államot valaha is önkéntesen létrehozni?³⁶ A társadalmi rend olyan közjő, amely köztudomásúan kiszolgáltatott a szabad prédálásnak.

Hogy megelőzzék a csoportközi erőszakot, a csoportoknak belsőleg szolidárisaknak kell maradniuk, ugyanakkor létre kell hozniuk egy olyan intézményt, amely külsőleg összeköti őket. A második fejezetben megmutattam, hogyan alakítanak az egyének biztosító-csoportokat, hogy megteremtsék maguk számára a kívánt javakat, például a védelmet. Jelen esetünk sok tekintetben analóg ezzel. De van egy lényeges különbség. Míg az előző probléma az egyének kollektív cselekvéseinek problémája, ez a csoportok kollektív cselekvéséé. Kizárja-e ez a különbség az analógiát? Nem feltétlenül. Az előző fejezetben tárgyalt csoportképző mechanizmust ki lehet úgy terjeszteni, hogy magában foglaljon olyan főcsoportokat, amelyek egyéni tagjai nem személyek, hanem csoportok. Ez a kiterjesztés lehetővé teszi az egyre nagyobb csoportok közötti rend megteremtését anélkül, ahogy alapvetően megváltoztatná a mechanizmust.

Milyen bűvészmutatvánnyal lehet a csoportokat hirtelen egységes cselekvőkként kezelni? Semmilyen: a csoportokat akkor és csakis akkor lehet egységes cselekvőknek tekinteni, ha képesek magas szintű szolidaritást fenntartani. A csoportok annyiban tekinthetők magasabb szintű csoportok egységes cselekvőinek, amennyiben ellenőrizni tudják saját tagjaikat. A feltételezés mögötti megfontolás világos: ha a csoportok képesek belső szolidaritást fenntartani, akkor biztosítani tudják, hogy tagjaik nem fogják megszegni a csoportosulás magasabb szintjein felmerülő kötelezettségeket.

A kormányzati egységek minden kialakult típusa - a helyi csoport, a törzsfőnökség és végül az állam - olyan főcsoportokból áll, amelyek egy adott terület különböző alacsonyabb szintű, erős szolidaritással jellemezhető csoportokból tevődnek össze. Az államot beágyazott csoportoknak az egyénig terjedő hierarchiája csúcsának tekinthetjük. A rend megvalósítását a beágyazódás minden szintjén analógnak tekinthetjük: ami az egyik szinten makro-egységnek, a következőn mikro-egységnek számít. Azoknak a csoporttagoknak, amelyek maguk is csoportok, elegendő erőforrást kell fordítaniuk a belső rend fenntartására ahhoz, hogy egységes mesterséges személyeknek tekintsék őket az elemzés következő, magasabb szintjén (Coleman 1993). Ez igaz egészen addig a szintig, ahol a csoport tagjai egyes egyének.

Az államok ugyanolyan okokból jönnek létre, mint a csoportok - vagy mint a csoportok közötti szabad megegyezés eredménye (mint az elsődleges állam), vagy mint az egyik sor csoport által a másik ellen használt erőszakstruktúra (mint a másodlagos állam: Levi 1988; Olson 1993; Tilly 1985). Szabad megegyezés esetében az állam anarchikus környezetben jön létre, amikor egy sor kisebb csoport összeáll, és létrehoz egy közös ellenőrzési struktúrát, amely megakadályozza őket hogy egymást rabolják, és megoldja a csoportközi konfliktusokat.³⁷ Erőszakos létrejötté esetén az államot egy felsőbbrendű katonai technológiával rendelkező csoport kényszeríti rá akarátával együtt a gyengébbekre.³⁸

Bizonyos pontig ez a magyarázat követi az államok létrejötté hobbesi leírásának logikáját, azzal a fontos megkötéssel, hogy ebben az elméletben magasan szolidáris csoportok - nem az egyének - az ágensek.³⁹ Amint egy közös jóban közösen érdekelt emberek nem érhetik el azt az egyes tagok ellenőrzése nélkül, a rendben közösen érdekelt magasan szolidáris csoportok nem érhetik el azt a csoportok ellenőrzésének valamilyen módja nélkül.⁴⁰ Az ellenőrző struktúrának ez a magasabb szintje az állam.⁴¹

Egy csoporton belül a szolidaritás ezért úgy valósítható meg, mint egy több szolidaritás-csoportból álló területen belül; mindkét esetben ugyanaz a mechanizmus működik.⁴² Egy adott területen a társadalmi rend nem más, mint kiterjesztett csoportszolidaritás. Az elképzelés azonban, hogy az állami ellenőrzés és az alacsonyabb szintű csoportellenőrzés izomorf lenne, számos ehhez kapcsolódó kérdést vet fel. Miért szükségesek az állam kialakulásához előzetes szolidaritás-csoportok, és miért maradnak ezek a csoportok az állam kialakulása után is fenn? Továbbá, mi akadályozza meg a csoportokhoz nem tartozó egyéneket, hogy államot alakítsanak és tartsanak fenn? A válaszok az állam fenntartásának költségei körül forognak, amelyek alacsonyabbak, ha az egyén és az állam között csoportok közvetítenek. Általában minél több erőforrást kell rendfenntartásra fordítani, annál kevésbé hatékonyak az ellenőrző

struktúrák. Ez a hatékonyság a társadalmi csoportok méreteivel nő, még ha a társadalom összlakosságának száma állandó is marad, és a csoportok állta költségek a hozzájuk tartozó egyének számával arányosan növekszik is.

Az egyének és az állam közötti közvetítő csoportok léte csökkenti a társadalmi rend fenntartásának az államot terhelő költségeit. Továbbá az állam hatékonyabb a rendfenntartásban a kisebb számú és nagyobb közbeeső csoportokból álló társadalmakban, mint a több csoportból állókban, mert az előbbieken a megfigyeléshez és büntetéshez szükséges egy főre eső erőforrások aránya kisebb.

Nem teszi-e egyoldalúvá az eredményeket, hogy az elemzés csak a rendfenntartás *állami* költségeit veszi figyelembe? A csoportközvetítéssel megspórolt állami erőforrások egyszerűen átszállnak a csoportokra, amelyeknek biztosítaniuk kell a tagjaik közti szolidaritást. Így ez a közvetítés másként érintheti az egész társadalom, mint az állam költségeit. Az állam költségei különösen fontosak, mert végső soron ezek határozzák meg a társadalmi rend meglétét egy adott területen. Emellett a magasan szolidáris csoportok hatékonyabban tudnak hozzájárulásokat követelni tagjaiktól, mint az állam - különösen amikor az állam új egység, és az egyén függősége tőle nem erős (Stinchcombe 1965: 148) -, mert ez kevesebbe kerül nekik. Hasonlóképpen, méreteiknél fogva, a csoportok sokkal inkább képesek megfigyelni és büntetni, mint bármely állam, mert kevesebbe kerül nekik (Hechter et al. 1992; Hechter és Kanazawa 1993; Kanazawa 1997). Ennek ellenére a valamennyi szinten felmerülő társadalmi költségek összessége fontos, mert ettől függ az egyének összteherviselése, akik általában a költségek minimalizálására törekednek. Azonban még ha a társadalmi költségek összességét is vesszük, a csoportközvetítés - azaz a közvetett kormányzás valamely formája - csökkenti a rendfenntartás költségeit.

Egy adott társadalomban a rend fenntartásához szükséges erőforrások összességét a társadalomban létező különböző csoportok közötti rend és az egyes csoportokon belüli szolidaritás fenntartásához szükséges erőforrások összege adja. Egy állandó lakosságú társadalomban a csoportok számának csökkenésével nő a csoportok átlagos mérete, és a csoportok közötti rend fenntartása költségeinek csökkenésével nőnek a csoportszolidaritás fenntartásának költségei. Ennek a logikának a mentén a kevesebb és nagyobb csoportba való betagozódás növeli a csoportszolidaritás fenntartására fordított erőforrásokat, bár csökkenti a társadalom szintjén való rendfenntartás költségeit.

A beágyazott ellenőrző struktúrák melyik szintje az, amely leginkább és a legalacsonyabb összköltséggel elvezet a társadalmi rend fenntartásához? A kérdés összetett, mivel nincs olyan egyetlen berendezkedés, amely valamennyi szervezeti szinten a leghatékonyabb lenne. Gondoljuk el a legegyszerűbb esetet, amikor a hierarchiák úgy szerveződnek, hogy minden egyes szinten valamennyi csoport ugyanannyi tagot számlál. Ez a szám a társadalom ellenőrző láncai felületessége egy mutatójának tekinthető. Az egyik végletet egy olyan tömegtársadalom képezi, ahol az állam és az atomizált egyének között egyetlen ellenőrző szint van. A másik végletet a legerősebb hierarchia képezi, ahol minden csoportnak csak néhány alcsoportja lehet. A rendfenntartás összköltsége egyszerűen egyenlő a szintek számának és az egyes szinteken fellépő költségeknek a szorzatával.

A csoport méretének és a megfigyelés és büntetés költségeinek szigorú összefüggése valamennyi szinten csökkenti a csoportok tagjainak optimális számát. Mikor a csoport méreteinek növekedése megnehezíti a megfigyelést, a rendfenntartás költségeit az ellenőrzőláncok szűkítésével és mélyítésével lehet a legalacsonyabban tartani. Általában ilyen a fejlett távközléssel rendelkező multikulturális társadalmak szervezettsége.⁴³ Amikor azonban a megfigyelés könnyebb, a széles és felületes ellenőrzőláncok kevésbé költségesek. Ez segít megmagyarázni, miért szerveződnek egyes társadalmak néhány, közvetlenül az állam szintje alatti csoportba, hosszú, szűk ellenőrzőláncokkal (mint a feudalizmus esetében), és miért oszlanak mások több csoportra, szélesebb ellenőrzéssel (mint a modern bürokratikus államokban.)

Ebből az elemzésből az következik, hogy az állam és az egyén közötti csoportközvetítés - avagy közvetett kormányzás - *valamilyen* formájára szükség van a nagy társadalmak rendjének fenntartásához.⁴⁴ Ám az adott környezeti megszorításokhoz képest túl nagy közvetítő csoportok tulajdonképpen csökkenthetik a társadalmi rendet, mivel jelentős mennyiségű erőforrást kell fordítaniuk a belső szolidaritás fenntartására.

Noha a fenti elbeszélés összetettnek tűnhet, azon az egyszerű elképzelésen alapszik, hogy az elsődleges államalakítás csak magasan szolidáris csoportok progresszív társulásával jöhet létre. Ez egy intuitív elgondolás. Ugyanakkor egy nagy múltú elgondolás is, szülőatyja Johannes Althusius (sz. 1577, Vesztfália), aki az állam föderalista elméletét szegte szembe a Bodin népszerűsített központosított szuverenitás-elgondolással (Althusius /1614/ 1964.)⁴⁵

Sem Platón, sem Arisztotelész, sem klasszikus antikvitás más, nyomdokaikba lépő szerzője nem alkotta meg a föderalizmus fogalmát. Az elképzelés a középkorban alakult ki, amikor a nagy városszövetségek politikája -

különösen a németországiaké - magára vonta az elméletírók figyelmét. Althusius a Kálvin politikai nézeteiből következő álláspontot gondolta tovább - az alkotmányos rend biztosítói, mint a Kálvin által említett spártai *ephorok* által őrzött defenzív föderalizmust. Az ilyen föderális berendezkedés példái Althusius számára egyértelműen adóttak voltak a kálvinista egyház formájában, a svájci és a holland államszövetségben. (Az oxfordi egyetem kialakulása autonóm kollégiumokból szintén jól példázza ezt az elvet.) Althusius szerint a családtól kezdve a politikai közösség egymásra következő szintjein azokat, akik rendben élnek együtt, egy explicit vagy implicit egyezés köti össze, hogy megosszák javaikat a közös érdek és haszon megvalósítása. Számára a falu a családok föderatív szövetsége, akárcsak a céh; a város a céhek szövetsége; a tartomány a városok és falvak szövetsége; a királyság vagy állam a tartományok szövetsége; a birodalom az államok és szabad városok szövetsége. Ez az elképzelés az urak és vazallusok egymásra következő szintjeinek feudális hierarchiáját kooperatív alkotmányos renddé alakította át.⁴⁶

Az elsődleges állam kialakulása fenti elméletének lényege, hogy minden szinten a szövetség az előző szint egységeiből áll. Így a csúcson az állam tagjai nem egyes személyek vagy családok, hanem politikai szervezettségű közösségek - tartományok és városok. Továbbá valamennyi ilyen társadalmi egység osztozik a politikai szerveződés közös problémáiban. Amint azt a tizenkilencedik századi német történész, Jacob Burckhardt mondotta ((1860), 1958), az állam távolról sem szerves egység; ellenkezőleg, az állam műalkotás. Jelen céljaink szempontjából az elmélet fő következménye, hogy a megfigyelés magas költségeivel szembesülő államok kénytelenek a közvetett kormányzás valamilyen formájára hagyatkozni.⁴⁷

Ha a közvetett kormányzást kulturálisan sajátos területek ellenőrzésére vezették be, akkor fontos látnunk, hogy ezek a területek kulturálisan többé és kevésbé homogének is lehetnek.⁴⁸ Hogy egyszerűsítsük a kérdést, tételezzük fel, hogy a közvetett kormányzást négy lehetséges helyzetben vezették be (2. ábra.) Milyen következményekkel járnak a közvetett kormányzás ezen helyzeti változatai a nacionalizmus kialakulására nézve?

A közvetett kormányzás változatai

Közvetítő szerv típusa	A periférikus terület kulturális egyneműségének mértéke	
	Magas	Alacsony
Hagyományos	<p>I.</p> <p>Hagyományos hatóságok kormányozta nemzeti csoportok</p> <p>a modális eset</p> <p>Lengyelország és Magyarország, a 19. századtól 1954-ig; az ottomán millet-k; a szovjet köztársaságok; bennszült amerikai törzsek</p>	<p>II.</p> <p>Hagyományos hatóságok kormányozta vegyes csoportok</p> <p>instabil - átalakul az I. vagy III. esetté</p>
	<p>III. Nem-hagyományos hatóságok kormányozta nemzeti csoportok</p> <p>gyakran hódítás</p>	<p>IV.</p> <p>Nem-hagyományos hatóságok kormányozta vegyes csoportok</p>

Nem-hagyományos	következménye 19. századi Csehszlovákia; Szerbia és Bulgária; a balti államok; Quebec a 40-es években; a gyarmati Írország	Kelet-Európa egyes részei; a gyarmati Afrika helyzete Románia, a Balkán; a gyarmati Nigéria, stb.
-----------------	--	--

2. ábra.

I. eset. Itt nem léphet fel a nacionalizmus, mert, noha lehet, hogy a terület egy nagyobb birodalom része, a nemzet és a kormányzati egység határai egybeesnek. Ez a nemzeti önrendelkezés igényét csökkenti, vagy egyenesen fölöslegessé teszi.

II. eset. Ez egy bizonytalan helyzet. A kulturálisan vegyes csoportoknak eleve nem lehet hagyományos kormányzata. Hagományos hatóságokat kulturálisan homogén csoportok hoznak létre - ezt jelenti a "hagyományos kormányzás".⁴⁹ Ha a terület két kulturális csoport között oszlik meg, akkor vagy egyiket hagyományos (az I. eset), a másikat pedig nemhagyományos hatóság vezeti (a III. eset), vagy mindkettőnek nemhagyományos kormányzata van. Így a II. eset vagy az I., vagy a III. esetté alakul át.

III. eset. Ekkor vagy a központi uralkodó tesz meg egy kulturálisan idegen nemhagyományos hatóságot közvetítő szervvé (mint Anglia norman megszállása esetében), vagy egy idegen erő foglal el egy kulturálisan homogén területet (mint Kelet-Európa középkori germán gyarmatosítása esetében). Az idegen közvetített uralkodó és alattvalóinak konfliktusa gyakran ölt kulturális jelleget. Ennek ellenére a nacionalizmus legalább három okból nem fog megjelenni. Először is: a hagyományos politikai közösségekben az alattvalók egyéni elvárásait a szokás határozza meg (Weber /1922/ 1978). Ezért, ameddig az idegen ellenőrző szerv a szokásnak megfelelően kormányoz, ez visszafogja a politikai konfliktusokat. Mindez pedig visszafogja a nacionalizmust. Másodszor: néhány generáció alatt az idegen szerv alattvalóihoz asszimilálódik, ha másért nem, az utódállítás érdekében. Írország óangoljai kitűnő példák erre: az újabbkori észak-írországi brit bevándorlókkal szemben ők az ír nacionalizmus legerősebb hívei között voltak. Az asszimiláció után a helyzet átalakul az I. esetté, amelyben a nemzet és kormányzati egység határai egybeesnek. Ezért itt sem beszélhetünk nacionalizmusról.

Harmadszor, ha a közvetítő szerv maradandóan idegen marad is kulturálisan (amint az Kelet-Európa egyes városaiban történt), és még ha jobban ki is szipolyozza alattvalóit, mint azt a szokás megengedi, még mindig megfelelő ellenőrző ereje van fölöttük a terület kis méretei miatt. Így az idegen szerv valószínűleg el tudja nyomni elégedetlen alattvalóit. Végül is, ha a szervnek nem lett volna magas ellenőrző képessége, a központi uralkodó nem nyert volna semmit azzal, hogy hatalmat adott át neki. A nacionalizmus tehát ismét kizárt.

IV. eset. Noha ez a helyzet intuitív módon instabilnak tűnik, az ellenőrző szerv hasznosan alkalmazhatja az osztd meg és uralkodj elvét. Ez szintén határt szab a nacionalizmusnak. Mivel az alattvalók kulturálisan megosztottak, nem képesek nacionalista szövetségbe tömörülni. A következtetés világos: a közvetített kormányzás visszafogja a nacionalizmust.

A közvetített kormányzás Európa történelmében

Gyakran megjegyezték már, hogy a történelem előtti idôkhöz képest az autonóm területi egységek száma roppant mértékben csökkent, és a fennmaradó autonóm egységek mérete következőképpen nôtt. Kevesebb figyelmet kapott az a tény, hogy ezek a kisebb számú és nagyobb egységek egyre inkább változatos területi alegységekre tagolódtak (Sack 1986: 53). Míg a koramodern Európa kis politikai közösségei (városállamok, autonóm püspökségek, kis fejedelemségek) viszonylag közvetlen módon kormányozhatók voltak, a nagyobb államoknak a közvetített kormányzás valamilyen formáira kellett hagyatkozniuk. A tizenhetedik század előtt minden nagy európai állam erős közvetítő szervekkel kormányozta alattvalóit, amelyek jelentős autonómiával rendelkeztek, akadályozták azokat az állami

követeléseket, amely nem állt saját érdekükben, és saját javukra fordították a delegált államhatalom előnyeit.

A császárok, királyok, fejedelmek, hercegek, kalifák, szultánok és más hatalmasságok ... hódítókként, sarcolókként és bérlőkként maradtak fenn, nem a területükön az életet tartósan és sűrűn szabályozó államok fejeként. A fennhatóságuk alatt álló területeken továbbá riválisaik és állítólagos alattvalóik gyakran folyamodtak fegyveres erőhöz saját érdekeik védelmében, keveset törődve névleges uralkodójuk érdekeivel. A magánhadseregek elterjedtek voltak a kontinens nagy részén. Sehol Európában nem létezett központosított nemzetállamhoz hasonló alakulat. Ezeknek a terjeszkedő, mulékony államoknak a gyűrűjében a szuverenitás még inkább elaprózódott, amint sok száz fejedelemség, püspökség, városállam, és más hatóság gyakorolt egymást átfedő fennhatóságot fővárosaik apró hátszágai fölött. (Tilly 1990: 39:40.)

Gondoljunk Angliára, egyikére az első politikai közösségeknek, amely önálló, autonóm államként tett szert erős identitásra (Elton 1982: 353). Ez a közös identitás elsősorban a Londont a periférikus vidékekkel összekötő rendszeres kommunikáción alapult. Anglia kommunikációs képességének egyik mutatója az olcsó nyomtatott anyagok, pamfletek, "ponyvák", szórólapok növekvő példányszáma, amely lehetővé tette a központ számára, hogy befolyásolja olvasóikat vallási és politikai kérdésekben, és legitimizálja uralmát. Akik ezeket a nyomtatott anyagokat terjesztették, gyakran nagy távolságokat utaztak, és a fő útvonalak mentén található kocsmákban árulták árujukat (Watt 1991: 33, 131-43). Erzsébet uralkodásának végére ezek a pamfletek a legszegényebb lakásokban is elterjedtek voltak. Az államegyház létrehozása, a belföldi kereskedelem és a nemzeti oktatási rendszer fejlődése (még ha az utóbbi az elite korlátozódott) megerősítette az angol államiság tudatát, és kiemelte a központi kormányzat erejét és fontosságát. Ez a központi kormányzat az egész állam területén jogilag szabályozta az oktatást, adózást, istentiszteletet, hadkötelességet és általában a rendet. A helyi hatóságok, mint például a békebírók, mind az államtanácsnak tartoztak számadással tetteikről:

Az államtanácsot kifinomult besúgó-hálózata, együtt a tagjai és a vidéki elitek közötti személyes kötelekkel, szoros kapcsolatban tartotta a települések vallási és világi ügyeivel. Más eszközökkel együtt ez egyre erősebbé tette az állam "infrastrukturális hatalmát", és akarát hatékonyabban engedte megvalósulni a gyakorlatban. (Brayshay *et al.* 1988: 267.)

A központi hatalomnak a perifériák fölötti ellenőrzése azonban végső soron még így is a helyi hatóságok együttműködésén múlt (Griffiths *et al.* 1996). A közvetett kormányzás tovább élt a központosított Angliában, mert a kommunikációs képességek egyenetlenek és erősen korlátozottak voltak. Ez persze nem azt jelenti, hogy nem történt semmi előrehaladás. A késő tizenötödik században legkevesebb hat napba került, amíg egy hír Yorkból Londonba eljutott. A kincstári postarendszer bevezetésével az utazás ideje gyorsan csökkent: 1570-1620 között a két város közötti hivatalos levélváltás pusztán ötvenöt órát vett igénybe (Brayshay *et al.* 1998: 273). A nem főutak mellett fekvő települések és a központ közötti kommunikáció azonban gyenge maradt. Ha a fő angol útvonalak mentén gyorsan terjedt is a központi ellenőrzés, az ország többi részén a helyzet élesen különbözött ettől. Innen a központ jelentős mértékű ráhagyatkozása a közvetett kormányzásra.

A közvetett kormányzás külön kormányzati egységek létét feltételezi az államban élő különböző csoportok számára. A feudális Európában például katonailag önálló kastélyok biztosították a betolakodók elleni védelmet, az igazságszolgáltatást és más közös javak elosztását alattvalóik számára. Vallási ügyek kivételével a kastély autonóm kormányzati egység volt, amely adóval és különböző szolgáltatásokkal tartozott a királynak.

Európa periférikusabb régióiban azonban a közvetett kormányzást egy kulturálisan idegen elit gyakorolta, amelyet egy fensőbb hatalom kényszerített rá a helyi lakosságra. Európa Karoling központjából egyfajta gyarmati terjeszkedés ment végbe az északi angolszász és kelta, a keleti szláv és a déli mór perifériáig. Ennek a gyarmatosításnak a gyökerei valószínűleg a Karoling központ elsőszülöttségének és a terjeszkedő európai gazdaságnak az együttműködésében keresendők: "a 'rheimsi' vagy 'chartres-i' ma 'tyroszi' vagy 'antiochiai' - írta egy telepes -, 'már elfelejtettük szülőhelyünket.' A Szicíliában letelepedett lovagok új birtokaik után nevezték magukat, míg a frank Görögországban az új urak elhagyták régi neveiket és, mint bôrét levetô kígyó, újakat vettek fel." (Bartlett 1994: 56.) Ezekben a nem feudális övezetekben a közvetett kormányzás meglétét a multinacionális állam különböző csoportjai számára fenntartott különböző jogrendek bizonyítják:

"A középkor kiteljesedésekor a latin Európa legtöbb részén megtalálható volt legalább egy kisebbség, amelyet saját jogrendje különített el. A zsidók perhez vagy tanúskodáshoz való jogát külön törvények szabályozták, akárcsak a vádjaik bizonyításához vagy elítélésükhöz szükséges pontos bizonyítékokat és a tőlük megkívánt eskük formáit. Ezeknek a szabályozásoknak az alapja a különböző etnikai-vallási csoportok különböző jogi kezelésének

elve volt. A latin világ peremén, ahol a lakosság különböző csoportjai nem beékeltek kisebbségeket, hanem nagy és kiterjedt csoportokat alkottak, még erősebb etnikai-jogi pluralizmust találunk." (Bartlett 1994: 205-6.)

Gondoljunk Toledo példájára. A várost 1085-ben foglalták el a muzulmánoktól a keresztény seregek. Ezután Toledóban a várost lakó három különböző keresztény etnikai csoport külön, de (látszólag) egyenlő jogrenddel rendelkezett.

A *Sachenspiegel*, egy, az 1220-as évekből származó szász törvénytár szerint a szászok nem ítélezhetnek szlávok fölött, nem tanúskodhatnak ellenük, sem fordítva. Hasonlóképpen Kasztíliaiban és Aragóniában "ha egy mórt rablással, paráználkodással vagy bármi egyéb, az igazságszolgáltatásra tartozó dologgal vádolnak, csak megbízható mórok tanúskodása fogadható el ellene, keresztényeké nem." (Bartlett 1994: 210.) Ezek a különböző csoportok gyakran krónikus kölcsönös bizalmatlanságban éltek együtt; mindenkit áthatott a jogi eljárásokon általi rászédetéstől való félelem.

Ez a helyzet ugyanakkor a lakosság kiirtása (mint a kereszties államokban), kiűzetés (mint a spanyolországi mórok esetében) vagy asszimilálás által gyakran eredményezett kulturálisan homogén lakosságokat a gyarmatosított periférián. A generációk váltakozása során az uralkodó elit gyakran asszimilálódott a helyi kultúrához:

Az újonnan érkezettek szolidaritása migrációjuk körülményeitől függött. Néha gyakoriak voltak a bevándorlók és helyiek közötti házasságok. Mivel a bevándorló lakosság összetétele általában kiegyensúlyozatlan volt, azaz a férfiak messze többségben voltak, a vegyes házasságok többnyire bevándorló férfiak és helyi nők között kötöttek. Az erős helyi családokba való beházasodás volt tulajdonképpen az egyik módja annak, hogy a bevándorlók pozíciókhoz jussanak, mivel így azonnal szert tehetek rokonságra, tulajdonra és pártfogókra... A legmagasabb szinten a vegyes házasságoknak kevés akadálya volt. Az első tizenhat brandenburgi őrgróf feleségeinek fele szláv eredetű volt. Az arisztokrata bevándorlás hosszú távú hatásait nagymértékben az élőerő kérdése határozta meg. Ahol a bevándorlók kevesen voltak, a kisajátítás és kiűzetés útja lehetetlen volt. Az asszimiláció egyik jele a régi helyett az új hazából származó helynevek felvétele volt... A kereszties államokban kevés földbirtokos család nevében szerepeltek nyugat-európai helynevek. (Bartlett 1994: 55-6.)

Hasonló intézményes berendezkedésekre Európán kívül is találunk példát.⁵¹ A közvetett kormányzás klasszikus példáját az Oszmán Birodalomban találjuk, ahol a különböző kulturális csoportok saját kormányzattal rendelkező millett-eket alkottak, amelyek a császárnak adóztak.

A közvetett kormányzás nem állandó, hanem változó. Még az európai államokon belül is több változata létezett (Tilly 1990; Te Brake 1998: 183-8.). Egyik típusa az adóbeszedő birodalom volt, amely nagy katonai és behajtó apparátust hozott létre, de a helyi közigazgatás legnagyobb részét a jelentős autonómiával rendelkező helyi hatalmasságokra bízta. Mikor a császár elveszítette az erőszak széleskörű alkalmazására való képességét, a struktúrák bomlásnak indultak. A kommunikáció költségeinek és a közvetítő szervek problémáinak következtében valamennyi ilyen uralkodó ismételt ki volt téve a hatalma elleni támadásoknak. Ezért arra törekedtek, hogy helyi és regionális hatalmasságokat nyerjenek meg maguknak anélkül, hogy saját hatalmukat aláásnák, és a koronától függő szerveket hozzanak létre. Ezért tartottak fenn a Mameluk szultánok egy idegen rabszolgákból álló egész kasztot, akik katonák és adminisztrátorok voltak. A hivatalnokokat közvetlenül fenntartó birtokokat leszámítva a Mamelukok meghagyták a helyi hatalmasságok hatalmát saját területeiken. Ilyen rendszerben vezették Egyiptomot és a környező területeket rabszolgák 1260-1517 között.

A közvetett kormányzás második formáját a városligák és szövetségek adják, mint az észak-európai Hanza-szövetség. Itt az időleges szövetségek és tanácsadó testületek jelentős szerepet játszottak a háborúban és pénzbeszedésben, de az államapparátus kevés eleme alakult ki. Az ilyen politikai közösségekben a névleges alattvalók viszonylag kis szövetsége kiegyenlíthette az uralkodó erejét, míg az egyéneknek, csoportoknak sőt teljes lakosságoknak számos lehetősége volt átpártolni a versengő fennhatóságok valamelyikéhez. Az uralkodók gyakran szigorú ellenőrzést valósítottak meg egyetlen város és közvetlen háterszága fölött. Ezentúl azonban alkudniuk kellett a versengő központok hatalmasságaival.

Minél periférikusabb földrajzilag egy terület egy államban, annál általánosabb a közvetett kormányzás.⁵² Ez jelentős hatalmat és szabadságot hagy a helyi hatóságoknak, ameddig azok féken tartják a király ellenségeit, és biztosítják az erőforrások áramlását a fővárosba:

Mindent együttvéve a francia forradalom előtt egyetlen európai állam sem próbált a legfelsőbb szinttől a legalsóbbig

terjedő közvetett kormányzást bevezetni (leszámítva talán Svédországot.) Azelőtt a legkisebb államok kivételével valamennyien a közvetett kormányzás valamely formáját alkalmazták, és így a hűtlenség, képmutatás, korrupció és lázadás komoly veszélyeinek tették ki magukat. Ám a közvetett kormányzás lehetővé tette, hogy egy megteremtett adminisztratív apparátus létrehozása, fenntartása és pénzelése nélkül is kormányozhassanak. (Tilly 1990: 25.)

(...)

Következtetések

A nacionalizmusról felállítható vitathatatlan következtetések egyike, hogy modern jelenség. Ez a fejezet arra kereste a magyarázatot, hogy többnyire miért nem alakult ki nacionalizmus a tizenkilencedik század előtt. A választ a politikai közösségek történelmi fejlődésének felvázolásával keresi. Noha az államalakulás a világ egyik sarkától a másikig különböző történelmi korokban - tehát különböző körülmények között - ment végbe, egy egyetemes folyamat kibomlásának is tekinthető. Az állam kialakulásakor a kis biztosítási csoportok kialakulásáért felelős mechanizmus jöhet mozgásba a csoportosulás egy magasabb szintjén.

Az elsődleges államalakulás fenti elmélete megmagyarázza, miért kellett a preindusztriális társadalmaknak közvetett kormányzáshoz folyamodniuk ahhoz, hogy biztosíthassák a rendet kiterjedt lakosságaik és területeik között. A tizenkilencedik század előtt valamennyi kiterjedt állam a központi ellenőrzés gyakorlati korlátai miatt folyamodott közvetett kormányzáshoz. Mivel a közvetett kormányzáson alapuló államok nem voltak hajlamosak vagy képesek beavatkozni az őket alkotó alacsonyabb szintű csoportok ügyeibe, ezek a csoportok általában kialakították saját kormányzati egységeiket. A közvetett kormányzáson alapuló államok kevés vagy semmi fenyegetést nem jelentettek a helyi hatóságok előjogaira nézve. Ugyanakkor nem képeztek vonzó célpontokat a politikai hódítás számára. Noha a nagy agrárbirodalmak - köztük a Római, Kínai, Ottomán és Habsburg Birodalmak - nyilvánvalóan rendelkeztek központi kormányzati szervekkel, és noha különböző kulturális szokásokkal és hiedelmekkel rendelkező lakossáruk volt, ameddig közvetett kormányzásra hagyatkoztak, általában nem szembesültek nacionalista kihívásokkal.⁵³

A közvetett kormányzás két különböző módon akadályozta a nacionalizmus fellépését.⁵⁴ Gyakran biztosított saját kormányzati egységet a meglévő nemzeteknek, elejét véve ezzel a nemzeti szuverenitás követelésének. Még amikor kulturálisan idegen hatalmak kormányoztak is, a kulturális konfliktusok gyakran rövid életűek voltak, mert a közvetett kormányzás elősegítette a kulturálisan idegen kormányzók asszimilálódását a vidéki lakossághoz. Így néhány generáció során a normann hódítók kulturálisan angolokká váltak, az anglo-írek kulturálisan írekké, és így tovább. Az asszimilációs nyomás a házastársak és a kereskedelmi nyereség iránti, valamint kommunikációs szükségletekből és más tényezőkből fakadt. Amint a kormányzati egység kulturálisan homogénné vált, a nemzeti szuverenitás is megvalósult. Ezáltal a nacionalizmus céltalanná vált.

Bizonyos helyeken (mint a Baltikumban vagy az Elbától keletre) azonban az arisztokrácia hajlamos volt az asszimilációnak való ellenállásra. Gyakran a vidéki földművesektől távol, kulturálisan idegen városokban lakott. Ezekben a rendszerekben megnő a kultúra politikai vonzereje, ami elősegíti a nacionalizmus kialakulását. Ennek ellenére a vidéki munkások számára kevés lehetőség nyílt kulturális különbözőségük köré szerveződő kollektív cselekvésekben való részvételre, mert az idegen arisztokráciának hatalmában állt elnyomni ezeket. Tulajdonképpen az arisztokrácia ellenőrző képessége felelős elsősorban a közvetett kormányzáson alapuló állam kialakulásáért. Nélküle az állam összeomlott volna.

Végül az elmélet azt implikálja, hogy *bármely* állam felbomlása magasan szolidáris csoportok konfliktusát fogja eredményezni, bármi lenne is kialakulásuk alapja. Ez a következtetés egyszerűen onnan adódik, hogy a központi államot eleve ezeknek a szolidaritás-csoportoknak az együttműködése teszi lehetővé. Így a központi állam összeomlása azt jelenti, hogy a társadalmi rend fenntartásának teljes felelőssége visszahull az alacsonyabb szintű csoportokhoz, bárhogyan is szerveződnének azok. Mikor egy olyan állam bomlik fel, amelynek az alsóbb szintű csoportjai nemzeti alapon szerveződnek, fellép a nacionalizmus. A nacionalizmus újjászületése a volt Szovjetunió köztársaságaiban és Jugoszláviában megfelel ennek az elvárásnak.

Ha a nacionalizmust a nemzet és a kormányzati egység egybeesésének hiánya határozza meg, akkor nem léphet fel, mielőtt a nemzet és a kormányzati egység valahogyan el nem válnak. Ez az elválás általában a közvetett kormányzás nagy, kulturálisan homogén politikai közösségekbe való bevezetésével jelent meg. A következő fejezet mindennek a nacionalizmus folyamatára való következményeit tárgyalja.

4. fejezet. Az államépítő nacionalizmus⁵⁵

A modern állam egyik megkülönböztető jegye, hogy ura saját területének. Ez feltételezi az ellenőrzés központosítását, mert enélkül az állam nem képes érvényesíteni saját akaratát területein. (Migdal 1988: 32-33.)⁵⁶ A gazdagsággal ellentétben a hatalom a nullszaldós javakhoz tartozik. A központnak az ellenőrző hatalmat az előző fejezetben tárgyalt helyi hatóságoktól kell kiharcolnia magának. Ily módon a modern állam közvetlen kormányzata a korábbi közvetett kormányzatot váltja fel. A közvetlen kormányzás nem feltétlenül számolja fel ezeket a helyi hatóságokat, azonban azáltal, hogy központi ellenőrzésnek veti alá őket, autonómiájuk jelentős részét felszámolja.

A politikai központosítás üteme a helyi viszonyokkal együtt változik. Jelen fejezet röviden áttekinti a közvetlen kormányzat kialakulását, majd részletesen tárgyalja következményeit a nacionalizmus kialakulására nézve. Fő állítása, hogy a multinacionális politikai közösségek azok, ahol a közvetlen kormányzás kialakulása általában kulturális homogenizációs törekvésekhez vezet. Ezek a törekvések alkotják az államépítő nacionalizmust. Ám a folyamatot általában szándékolatlan következmények akadályozzák. Ha sikeres, az államépítő nacionalizmus más országokban is serkentheti a nacionalizmust; ha sikertelen, periférikus nacionalizmushoz vezethet az államhatárokon belül. Mivel a közvetlen kormányzás igen nagy szerepet játszik a nacionalizmus kialakulásában, rendkívül fontos megértenünk geneziséjét.

A közvetlen kormányzás kialakulása

Bár nem Franciaország vezette be elsőként, mégis ő képezi a közvetlen kormányzás talán leglátványosabb példáját.⁵⁷ Japánnal és némely Skandináv állammal ellentétben Franciaország valaha többnemzetiségű volt. Île de France fokozatosan, évszázadok során kiterjesztette ellenőrzését mind olyan vetélytárs (rész)államok fölé, amilyen Burgundia volt, mind más nyelvű, kultúrájú területekre: Bretagne-ra, az okszitánul beszélő Dél-Franciaországra és Elzászra. A közvetlen kormányzás lehetővé tette Franciaország számára, hogy a tizenkilencedik század második felére a nemzetállamiság eszményéhez legközelebb álló formát megvalósítsa.

Mint szinte valamennyi állam, 1789 előtt Franciaország is közvetett kormányzattal rendelkezett.⁵⁸ Noha a király intendánsokat, királyi megbízottakat alkalmazott az adók beszedésére, vidéken a kormányzati munka nagy részét a helyi hatóságok, elsősorban papok és nemesek végezték. Ezek a helyi hatalmasságok általában féltékenyen őrizték kiváltságaikat a központ beavatkozásai ellen. Ameddig a központ és a vidék közötti viszonyok kiegyensúlyozottak voltak, kevés probléma adódott. Ám amikor a központ egyre több jogot és erőforrást követelt magának, ez ellenreakciókat váltott ki a vidéki nemességből és parasztságból. Tulajdonképpen a forradalom kiváltó oka egy ilyen többletadó-követelés volt a tizennyolcadik század végén (Tilly 1990: 108.).

A forradalom után a helyi hatalmasságok pozícióit a győztes polgárság tagjaiból álló milíciák és bizottságok vették át. Ám amint megszerezték ezeket a pozíciókat, az új helyi hatóságok maguk is ellenszegültek a központi ellenőrzésnek. Idővel a központ kialakított egy stratégiát hatalmának növelésére. Új adminisztratív egységekre osztotta fel az országot - megyékre, övezetekre, kantonokra és községekre -, és adózási, igazságszolgáltatási, közművesítési és rendészeti újításokat vezetett be. A nemzeti rendőrség például behatolt a helyi közösségekbe. A központ megerősítette a katonaság fölötti hatalmát is, szigorúbban a kormány felügyelete alá vonva azt.

Mindent együttvéve, ezek az újítások idővel Párizsba gyűjtötték az erőforrásokat, és fokozatosan fellazították a polgároknak a helyi hatóságoktól való függőségét. Így született meg a közvetlen kormányzás. A francia központi kormányzat hatékonyabb piacok megteremtésére használta újdonsült hatalmát, elősegítve a gazdasági fejlődést. Ez hozzájárult a katonaság modernizálásának anyagi fedezetéhez. Mindennek a végeredményeképpen pedig Franciaország igen hatékony állammá vált.

Ez az új típusú állam elefánt volt a kontinentális európai porcelánboltban. A francia agresszivitás vagy rákényszerítette a szomszédos országokra a közvetlen kormányzatot, vagy védelmi okokból azok maguk vezették be. Franciaország egyrészt a hatalmas területeken, amelyeket sikerült meghódítania, bevezette a közvetlen kormányzás valamilyen formáját. Másrészt a közvetlen kormányzás egy olyan modelljét mutatta fel a környező országok számára, mit azok csak saját vesztükre hagyhattak figyelmen kívül. A napóleoni Franciaország győzelme (1804-1815) jól mutatja a közvetlen kormányzás geopolitikai előnyeit, és a tizenkilencedik századi Lengyelország szomorú sorsa intő példa bevezetése elmulasztása ellen.

Ha a közvetett kormányzás ennyire hatékony, miért vezették be az európai történelem ilyen késői szakaszában? A közvetlen kormányzás kialakulásának okai jelenleg is vita tárgyát képezik.⁵⁹ A vezető magyarázatok a keresleti és kínálati tényezőket hangsúlyozzák. A kínálat felőli magyarázat szerint a központi uralkodók mindig is közvetlenül akartak kormányozni, de egyszerűen nem voltak képesek erre. Eszerint a közvetett kormányzás egyfajta második

legjobb stratégia volt, mivel az ügynökségek és korrupció problémái, amelyeket maga után vont, mindenütt aláásták a központi hatalmat (Kiser és Schneider 1994). Amint a közvetlen kormányzás technikai feltételei - monetarizált gazdaság, modern kommunikációs és szállítási technológiák és képzett hivatalnokok - adottak voltak, a központi uralkodók mindenféle kényszer nélkül bevezethették a közvetlen kormányzást.

Ezzel szemben a keresleti magyarázat azt sugallja, hogy a közvetett kormányzás nem a technológiák, hanem az uralkodók szándékainak változását jelzi. Eszerint a nézet szerint a növekvő geopolitikai feszültség azoknak az uralkodóknak kedvez, akik képesek sikeresen háborúzni.⁶⁰ A háborúzás nemcsak kockázatos, de igen drága vállalkozás. Hatékonyságának hiányosságai miatt a közvetett kormányzás jelentősen behatárolja az erőforrások mennyiségét, amit az uralkodók a környező gazdaságból beszedhetnek (Barkey és von Hagen 1997). Következésképpen a bevételre éhes uralkodók a közvetlen kormányzáshoz folyamodnak, mint katonai ambícióik pénzelésének legjobb módszeréhez. A központ hatósági problémák megoldásáért vállal szervezeti terheket magára. A keresleti magyarázatban tehát a lényeg nem az ellenőrzés költségeit csökkentő technikai feltételrendszer, hanem a növekvő geopolitikai verseny, amely növeli a központ adóbevétel-igényét. Ennek kielégítésére folyamodnak a központi uralkodók a közvetlen kormányzáshoz, mert a nagyobb bevételek lehetővé teszik katonai fejlesztésekre fordított támogatások növelését.

A történelmi tényeknek azonban sem a keresleti, sem a kínálati magyarázat nem felel meg. Ha a monetarizálódás, technológia és képzett személyzet a közvetlen kormányzás elegendő feltétele, akkor Svájcnak vagy Hollandiának nagyjából Franciaországgal és Angliával egy időben kellett volna bevezetnie. Az hogy mégsem sikerült bevezetniük, kellőképpen cáfolja ezt a nézetet. A kulturális sokszínűség mindkét országban jelentős szerepet játszott a közvetlen kormányzás átvételének korlátozásában.⁶¹

A kereslet és kínálat szempontjait helyesebb egymást kiegészítő, különböző oksági mechanizmusokat kiemelni nézetekként felfognunk.⁶² A geopolitikai fenyegetések - maguk is a közvetlen kormányzás kialakulásának vonzatai - valószínűleg arra serkentették a közvetett módon kormányozott államok főurait, hogy növeljék a központhoz való hozzájárulásaikat, mint a leigázás elleni biztosítás egy formáját. Amint azt Napóleon katonai sikerei bizonyították, ez a veszteség igencsak érezhetővé vált a közvetlen kormányzás kialakulása után.

A közvetlen kormányzás kialakulásának pontos okai országonként változnak. Legkorábbi példáit talán Dánia, Svédország és Anglia szolgáltatják. Ezeken a viszonylag kis és összefüggő területeken az ambiciózus fejedelmek a protestáns reformáció lelkes híveihez való csatlakozással tettek szert jelentős politikai támogatásra (Te Brake 1998: 181.). Általában bármely változás, amely aránytalanul segíti a központi uralkodót a helyi hatóságokkal szemben a közvetlen kormányzás kialakulását fogja segíteni. A szállítási és kommunikációs technológiák fejlődése volt az egyik ilyen változás: az új utak, vasutak és távíró berendezések kiterjesztették a központnak a távoli kihívásokra való válaszadási képességét. Egy másik hasonló változás a katonai technológiák fejlődése volt: a tőkeigényes katonai technológiák a központi uralkodóknak kedveztek, mert ők nagyobb mértékben fértek hozzá tőkéhez, mint a helyi hatóságok. A nemzetközi kereskedelem növekedése lehetett egy harmadik, mert a központnak általában olcsóbb a nemzetközi, mint a helyi kereskedelembe bevételre szert tenni.⁶³

A közvetlen kormányzás következményei

A közvetlen kormányzás lehetővé teszi, hogy az állam földrajzilag kiterjedt és népes területek kormányzati egységévé váljon. Ez azt jelenti hogy a központ korábban a helyi hatóságok által birtokolt jogokra, erőforrásokra és kötelezettségekre tesz szert. Így a közvetlen kormányzás előrehaladtával az egyének egyre inkább a központtól függenek a védelem, vitás kérdések megoldása, oktatás és az egyéni jólét biztosításához szükséges egyéb javak tekintetében.⁶⁴ Ezeknek a javaknak a biztosításával a központi uralkodók a helyi hatóságok kárára növelik alattvalóik függőségét.⁶⁵

A modern világban annyira hozzászoktunk a központi kormányzat hatalmához, hogy könnyen elfelejtjük, mennyire új fejlemény ez. A közvetlen kormányzás bevezetése erős kihívás a központi hatóságok számára, mert azt *csak a társadalmi rend korábbi alapjainak felszámolásával lehet megvalósítani* - azaz a közvetett kormányzásra épülő társadalmi rend felszámolásával (Hobsbawm 1992: 3. fejezet.) Amint a 3. fejezetben (*Közvetett kormányzás és a nacionalizmus hiánya*) láttuk, a központi uralkodók hagyományosan úgy valósították meg a rendet, hogy a társadalmi ellenőrzés felelőssége nagyobb részét a helyi hatóságoknak adták át. A közvetlen kormányzás kialakulása meggyengíti ezeknek a helyi hatóságoknak a hatalmát és előjogait, akik közül sokan nem adják be könnyen a derekukat. A politikai központosítás így fenyegető konfliktusokat szül.⁶⁶

Hogyan tudták a központi uralkodók biztosítani földrajzilag szétszóródott és kulturálisan sokszínű alattvalóik engedelmességét és lojalitását, mikor azok hagyományosan a helyi hatóságoknak tartoztak hűséggel? Amint a közvetett kormányzás visszaszorult, a korábban ellenőrzött alattvalók hűsége gazdátlan maradt. Az ebből fakadó, az ellenőrzésért és legitimációért folytatott harcokban a központi uralkodóknak két versenytárral kellett szembenézniük. Egyrészt a helyi hatóságok (papok és nemesek többnyire) mozgósíthatták a tőlük függőket a növekvő központi ellenőrzés ellen, elhívva a magjait a későbbi perifériális nacionalizmusnak. Másrészt különböző munkásmozgalmak próbálták az egyre növekvő számú gyári munkást a meglévő rend ellen mozgósítani.

A területi és osztályalapú társadalmi mozgalmak kihívására a központi hatalmak kétféleképpen válaszoltak. Először is megpróbálták növelni belföldi katonai erejüket, és lefegyverezni a lakosságot. Az egész államot átfogó rendőrségi erők elterjedése az európai államokban nagyjából ugyanabban a tizenkilencedik század elejétől kezdődő időszakban történt (Bayley 1975; Dandeker 1990; Emsley 1993). Számos rendőrség mintája a régi rend *maréchausée*-ből kialakult francia *gendarmerie* volt. Míg a rendőrség többnyire városi övezetekben alakult ki, a rendfenntartás *à la gendarmerie* különbözött a kulturálisan homogén államokban kialakult rendőrségtől, mert a *gendarmerie* tevékenységéhez tartozott a bennszülött népeknek a korona hű alattvalóivá alakítása:

A nemesek, akárcsak a kelet-porosországi junkerek, hűek lehetnek a királyhoz úgy, hogy ugyanakkor ellenszegülnek a kialakulóban levő nemzetállamnak, és ragaszkodnak hagyományos udvaraik és ellenőrző rendszereik fenntartásához. A parasztok gyakran hírhedtek voltak arról, hogy makacsul nem hajlandók vagy képtelenek elfogadni egy szülőföldjükön túli politikai közösség meglétét... A *gendarmerie nationale*, a Carabinieri, a Guardia Civil, az orosz Harmadik Osztály tagjai ugyanúgy részt vettek a parasztok franciákká, olaszokká, spanyolokká és oroszokká alakításában, mint a "nemzeti" terület kijelölésében, mint ahogy az Északnyugati Lovasrendőrség vagy a Királyi Ír Rendőrség is egyszerre foglalkozott a helyi lakosságnak a brit korona hű alattvalóivá való alakításával és a birodalmi terület kijelölésével. (Emsley 1993: 87.)

Másodszor, a központ megpróbálta kisajátítani a jogi hatalmat, és egységes közjogot létrehozni. A toldozott-foldozott szokásjog-rendszerek helyett a Code Napoléon (1804) rendezte a tulajdonjogot és szabályozta az egyének közötti viszonyokat Franciaország egész területén, és hamarosan elterjedt a kontinens többi részén és az óceánon túl.

Harmadszor, a központ beavatkozott a gazdaságba. Az új felelősségek felvállalása nagyon költséges volt, és a központnak több bevételre volt szüksége a többlettelep viseléséhez. A központ elkezdett közvetlen módon adót beszélni, a hagyományos adóbérlők helyett. Egységes pénz-, súly- és mértékegységeket, valamint szabványokat vezetett be (Heckscher 1955). Felszámolta a belső vámsorompókat fellelőve a technikai és gazdasági fejlődést. A jövedelmeknek és technológiáknak (mint a vasút és az elektromos távírógép) az ebből következő fejlődése tovább erősítette a közvetlen kormányzást. (Dandeker 1990: 3. fejezet.)⁶⁷

Ha ezek a közvetlen kormányzás következményei, milyen hatásuk van az államépítő nacionalizmus kialakulására?

Közvetlen kormányzás és államépítő nacionalizmus

A közvetlen kormányzás előtt kollektív cselekvésre leginkább a helyi kormányzati egységek, kastélyok, millet-rendszerek és helyi hatóságok által hatékonyan ellenőrzött tartományok voltak képesek. Amikor ezek a kormányzati egységek területileg koncentráltak, kulturálisan sajátosak és megfelelő méretűek, a kulturális vállalkozók meg tudják győzni a helyieket arról, hogy közös történelemmel, kultúrával és szülőfölddel rendelkeznek. Így épülnek a nemzetek. Míg a közvetett kormányzás elősegítheti ezt a fajta nemzetépítést, az általában ellenáll a *nacionalizmusnak*, mert a hatóságokat vagy a kulturálisan sajátos területek többi lakosát kevésbé készíti arra, hogy szuverenitást követeljenek maguknak - kivéve, amikor a birodalmi központ összeomlik.

Ez a fejezet azt mutatja meg, hogy a közvetlen kormányzás elterjedése a többnemzetiségű politikai közösségekben legalább három fajta nacionalizmus megszületését segíti elő. Azokat a közvetlen következményeket tárgyalja, amelyek az államépítő nacionalizmust jellemzik a megjelenő nemzetállamban. A nacionalizmusnak ez a fajtája a soknemzetiségű állam nemzetivé alakításával próbálja a nemzet és a kormányzati egység határainak egybeesését elérni. Míg a közvetett kormányzás számára a kulturális homogenitás eltűrése a kormányzás eszköze, *a kulturális homogenitás megkönnyíti és segít legitimizálni a közvetlen kormányzást*.⁶⁸

Egy politikai közösség homogenitását befogadó vagy kizáró stratégiák biztosíthatják. (Brubaker 1992; Linz és Stepan 1996: 428-433.) A központi hatóságok *befogadó* stratégiákhoz folyamodnak a kulturálisan különböző egyéneknek a domináns kultúrába való asszimilálásához (mint Franciaországban), vagy a többnemzetiségű politikai közösség

megvalósításához (mint az Egyesült Államokban.) *Kizáró* stratégiákhoz folyamodnak, amikor a domináns kultúra tagjaira korlátozzák a polgári jogokat (mint Németországban), és másokat teljesen kiűznek a politikai közösségből (mint az etnikai tisztogatás vagy a népirtás esetében.) Természetesen minden rendszer sorozatosan és párhuzamosan is alkalmazhatja ezeket a stratégiákat.⁶⁹

Nyugat-Európában az első kulturális homogenizációs stratégiák - mint a külföldi kereskedők és vallási kisebbségek kiűzése Angliából és Spanyolországba költöztetése a késő tizenharmadik századtól a tizenhatodikig (Wallerstein 1974: 3. fejezet) - kizáróak voltak, ám messze megelőzték a közvetlen kormányzást. Mivel az államépítő nacionalizmus célja a közvetlen kormányzás új rendjének legitimizálása, a kizáró stratégiák céljaival ellentétesek - különösen viszonylag kiterjedt csoportokkal szemben. Ezért az államépítő nacionalizmus szükségszerűen a befogadó stratégiák használatát részesíti előnyben.⁷⁰

A közvetlen kormányzás legitimizálásának megszokott módja a periférikus nacionalizmusoknak a központ kultúrájához való asszimilálódásának serkentése. Közvetett kormányzás alatt a kulturális sokszínűség nem befolyásolta a társadalmi rendet. Ám amikor a rend biztosításának felelőssége a helyi hatóságoktól a központiakra szállt, a kulturális különbözőség fenyegetésként jelent meg. Ebben a tekintetben Svédország volt a zászlóvivő. A svéd államnak sikerült Scania, Halland és Blekinge dán nyelvű lakosságát svéd nyelvűekké változtatnia 1600 és 1700 között. (Østergard 1992.) A forradalom után Franciaország követte példáját:

Valamennyi francia állampolgárnak meg kell értenie a Köztársaság érdekeit és céljait, mondta Barthélémy de Lanthemas a Konventnek 1792 decemberében. Különben nem tudnak, nem tudhatnak részt venni bennük. Egy nevelő és integratív rendszernek hatékony információ és propaganda-eszközökre volt szüksége; de ilyet nemigen találhatott, ha a lakosság nem beszélt franciául. 1792 decemberében, mindössze egy hónappal Lanthemas beszéde előtt, az igazságügyi miniszter létrehozott egy hivatalt a törvények és rendeletek német, olasz, katalán, baszk és alsó breton nyelvekre való lefordítására. (Weber 1976: 72.)

Hasonló államépítő nyelvpolitikát vezetett be többek között Spanyolország és Japán is. (Laitin 1992: 13-14.)

A nyelvi egységesülés üteme Franciaországban azonban még így is lassú volt. Még 1863-ban is a lakosság legalább 20%-a nem beszélt franciául. (Weber 1976: 310.) A kulturális gyakorlatok olyanok, mint a szenvedélybetegségek: az emberek függővé válnak tőle, ám a következmények kevésbé vonzóak. A kulturális gyakorlatok megváltozásához szellemi és lelki változásokra van szükség, de központi hatóságok felülről lefele alkalmazott eszközei alkalmatlanoknak bizonyulhatnak. Franciaországban például a közös nyelv bevezetésének érdekében a bretont kiűzték az iskolákból. A használatán kapott gyermekeket rendszeresen megbüntették - kenyéren és vízen tartották vagy kitakarították velük az iskolai latrinát... Egy kedvelt büntetés az anyanyelve használatán kapott gyermek által viselendő szégyenjel volt. A jel mibenléte változott... Egy ilyen szimbólummal "felszerelt" gyermeknek addig kellett azt viselnie, amíg rajtakapott egy másik gyermeket, hogy nem franciául beszél, feljelentette, és továbbadta neki. Az a tanuló, akinél a nap végén a szégyenjel maradt, büntetést kapott. (Weber 1976: 313.)

Az ilyen stratégiák könnyen ellenkező hatást érhetnek el (Ford 1993: 227). A francia nyelv inkább más stratégiák, például az általános hadkötelezettség, a lányok tanítása és az ingyenes oktatás fejlesztése melléktermékeként terjedt.

A nyelv azonban csupán egyike a kultúra összetevőinek. Míg a közvetett módon kormányozott államban a lojalitást a dinasztikus házasságokkal egyszerűen átruházhatónak tételezték, az államépítő nacionalisták végső célja a központ iránti lojalitás kifejlesztése az egész országban. E célból az államok aktív módon terjesztenek új hagyományokat; ilyenek a nemzeti himnuszok, zászlók, műemlékek és nyilvános ceremóniák (Spillman 1997). Noha úgy tűnik, mintha a nemzeti zászlók és himnuszok az ősidőktől fogva léteztek volna, tulajdonképpen egyikük sem régi szülemény. A legrégebbi nemzeti himnusz, az angol, 1740-ből származik, az első nemzeti zászló, a francia 1790-1794-ben alakult ki (Hobsbawm 1983b; Lewis 1977).⁷¹ Ezek a kitalált hagyományok gyakran a társadalomtervezés szándékolt esetei, a nemzeti történelem tudatát voltak hivatottak elterjeszteni, amely helyettesítse a helyi területekhez és hatóságokhoz való régi kötődéseket.⁷² Az amerikai iskolások által naponta elmondott hűségnyilatkozatnak minden közvetlenül kormányozott államban megvannak a megfelelői.

A nemzeti lét egyes szimbólumait a lakosság szívesen teszi magáévá. Számos amerikai például már-már szent tárgynak tekinti a zászlót (Welch és Bryan 1996-1997). A nemzeti szimbólumok gyakran válnak csoportközi konfliktusok gyújtópontjává: a döntés, hogy a tartományi zászlónak a kanadai juharlevél fölött kell lengenie a quebeci városházán, dühíti a föderalistákat. Mikor a Montreal Expo a késő-júniusi szeparatista ünnepnapon, St Jean Baptiste napján otthon játszik, a kanadai nemzeti himnuszt legalább egy fél órával a meccs kezdete előtt el kell játszani,

elkerülendő a rendbontást (De Palma 1997). Az északír katolikusok és protestánsok Londonderry városának igazi neve fölött csapnak össze (a katolikusok Derry-nek nevezik.) És a volt jugoszláv tagköztársaság, Macedónia neve elfogadhatatlan a görögök számára.

Az az elképzelés, hogy a kulturális egyneműség növeli a központ iránti lojalitást, megállja a helyét. Svédország sikerét például a déli tartományokban beszélt nyelvnek dánról svédre változtatásában a politikai lojalitás megfelelő változása követte.⁷³ Sokan azt gondolják, hogy a kulturális egyneműség növeli az állam katonai erejét is (Posen 1993b: 30). A tizenkilencedik század előtt minden állam katonaságának fele vagy egyharmada külföldiekből állt (Finer 1975: 102). Napóleon katonai sikereinek jó részét katonai szakértők és civil tudósok egyaránt a forradalom alatt kialakult erős francia nemzeti identitás melléktermékeként magyarázták (Clausewitz /1827/ 1984: 51-52). Az előcsatározóként ismert egyedül álló muskétások alkalmazásával a francia forradalom megváltoztatta a bevett európai katonai stratégiákat. Néhány muskétás könnyen sakkban tarthatott egy egész európai, mozdulatlan hadsereget. Az egyedül álló muskétások hátránya viszont az volt, hogy kívül estek tisztjeik ellenőrző hatalmán. Az előnyben részesített megoldás az volt, hogy a muskétásokat úgy szocializálják, hogy a nemzeti érdek iránti lojalitásból alkalmazkodjanak a parancsokhoz. Következésképpen az európai hadseregek nemzeti ideológiákat kezdtek közvetíteni, hogy növeljék csapataik engedelmességét (Posen 1993a: 95). A katonai technológiák további fejlődése, például az előlőtöltő gyújtós puská és a hátultöltő puská (1866 utáni) bevezetése nagyobb kihívást jelentett csatateri rend fenntartásában. Általában véve:

a katonai technológiák minden olyan fejlődése, amely a csatateren a szétszóródást segíti elő, állandó gondot jelent a katonák motiválása szempontjából. Ugyanezek a fejlemények megnehezítik a hosszú kiképzés és szolgálati idő által kialakított motivációra való hagyatkozást, mert az egyre jobb fegyverzet túl gyorsan öli ezeket a "szokás-teremtette" katonákat. A katonai technológiák minden olyan fejlődése, amely csökkenti a háború emberáldozatainak számát, növeli az állam készletét, hogy felkészítse az embereket hogy meghozzák ezeket az áldozatokat, és (a hazafiasság) támogatása ennek egy módja. (Posen 1993a: 120.)

Az ingyenes közoktatás intézményét részben a polgári lojalitás elősegítésére fejlesztették ki. Az oktatás tartalma jelentős hangsúlyt helyezett a hazafias szocializálásra, amelynek célja az állam legitimitásának növelése volt.⁷⁴ Így 1881-ben Franciaország eminens oktatói szerint a tanár-hallgatóknak mindenekelőtt azt kell magyarázni... hogy elsődleges feladatuk elérni, hogy (tanítványaik) ismerjék és szeressék szülőhazájukat. Tíz évre rá a magas célt ismét megismétlik: a 'nemzeti pedagógia' a közoktatás lelkévé kell hogy váljon. Az iskola 'az egység eszköze', 'válasz a veszedelmes széttartó tendenciákra,' és természetesen a 'nemzetvédelem sarokköve'. (Paret 1970: 5.)

A gyermekeknek mantraként kellett felmondaniuk, egyfajta katekizmust, mely arra tanította a gyermeket, hogy kötelessége megvédenie szülőföldjét, vérént ontani vagy meghalni a haza üdvéért ('Amikor Franciaországot fenyegetik, kötelességed fegyvert ragadni és megszabadítására sietni'), engedelmeskedni a kormánynak, elvégezni a katonai szolgálatot, dolgozni, tanulni, adót fizetni, és így tovább. A gyermekek azzal kezdték tanulmányaikat, hogy legelső kötelességük katonaként megvédeni hazájukat. A hadsereg ...'tagjai testvérek, szülők' vagy rokonok... Az indoktrináció és hazafias nevelés legjobb eszköze a francia földrajz és történelem, különösen az utóbbi, 'amely, ha helyesen tanítják, az egyetlen eszköze a hazafiasság fenntartásának az általunk felnevelt nemzedékekben.' (Weber 1976: 333.)

Nem kétséges, hogy a közvetlen kormányzás kialakulása megnövelte az állam érdekeltségét a kulturális homogenitásra törekvő államépítő stratégiákban. Ami kétséges, az ezeknek a hatékonysága. Egyrészt nem minden államilag sugallt hagyomány gyökerezik meg. Keveset tudunk azokról a körülményekről, amelyek között intézményesülnek és egyfajta polgári vallás megteremtéséhez járulnak hozzá (a terminus Rousseau-tól származik; l. Bellah 1988.), vagy egyszerűen eltűnnek a történelem süllyesztőjében.⁷⁵ Másrészt a közvetlenül kormányzott államokban a gazdasági és technológiai fejlődés vagy katonai stratégiák⁷⁶ melléktermékeként is megjelenhet némi kulturális homogenizáció. Amennyiben a kulturális homogenizáció ily módon, alulról felfele terjed, kisebb a valószínűsége, hogy politikai ellenszenvet fog kiváltani.

Következtetés

A közvetlenül kormányzott államok nem szabad társulások, amelyekhez szabadon csatlakozni, vagy amelyeket szabadon elhagyni lehetne. Ellenkezőleg: állampolgáraik általában magas árat fizetnek a kilépésért. Ebben az értelemben az állampolgárok nagymértékben függenek államaiktól. Ez a függőség a maga során igazolja a nemzetépítésre fordított kiadásokat. A kevésbé függő tagokkal rendelkező csoportoknak, például cégeknek és vidéki kluboknak, általában nincsenek zászlóik és himnuszuk.⁷⁷

Nyilvánvaló, hogy jelentős mennyiségű erőforrást fordítottak - és fordítanak ma is - az állampolgárok állam iránti lojalitásának növelésére. Mennyire voltak ezek a befektetések eredményesek? Még Franciaországban is, az első országban, amely az államépítő nacionalizmus útjára lépett, és amely minden más országnál tovább ment rajta, az eredmények sikere vegyes volt.⁷⁸ A nyelvi homogenizáció kikényszerítési kísérlete politikai konfliktusokhoz vezetett Franciaországban és máshol is.⁷⁹ Ellene szegültek a perifériák kétnyelvű elitjei, akiknek nyelvi monopóliumuk a sztenderd nyelv fölött monopólium-helyzetet jelentő bérleteket biztosított, és fenntartotta helyi befolyásukat. Következésképpen Németországban, Franciaországban, Nagy Britanniában és Hollandiában jelentős harcok folytak az ingyenes elemi közoktatás bevezetése fölött. Az állam oktatási stratégiája különösen erős ingadozásokat mutatott Franciaországban a forradalom után (de Swaan 1988: 3. fejezet.) Ezek a konfliktusok nem egyszerűen a korábbi, udvar és vidék közötti konfliktusok ismétlődései voltak. A monopóliumát féltő római katolikus egyház ugyancsak kulcsszerepet játszott a közoktatás bevezetésére irányuló állami kísérleteknek való ellenszegülésben. Ahol az egyház azt gondolta, hogy meg tudja tartani monopóliumát, támogatta az állami oktatási intézményeket; ahol nem, a helyi nemesség mellé állt.

Az asszimilációnak való ellenállás azokon e területeken volt a legnagyobb (mint például Bretagne-ban, l. Brustein és Levi 1987), ahol az erős úr-szolga viszonyok és a szervezett közösségi kapcsolatok lehetővé tették a helyi hatalmasságoknak a függő helyzetben levő parasztság mobilizálását.⁸⁰ Az összeírások elkerülése és öncsonkítás mintái (a besorozást elkerülendő) mutatják a tizenkilencedik századi franciaországi hazafias érzelmek megoszlását (Weber 1976: 106-107).⁸¹ Az így kialakuló kép, nem meglepő módon, alacsony hazafiasságot mutat délen is bizonyos mértékig Bretagne-ban. Mindkét régió messze esik Île de France-tól.

Más államok még nagyobb nehézségekkel szembesültek az államépítő nacionalizmus bevezetésében. A Habsburg-Birodalom, talán a tizenkilencedik századi multinacionális állam legtisztább esete, közvetlen kormányzásra hagyatkozva próbálta hatalmas területeit összefoltozni.⁸² Ennek a stratégiának lényegi elemeként az oktatás a nemzeti nyelveken folyt. Az 1848-as forradalom után azonban a birodalom önfejű területei egyesítésének reményében megpróbált kulturális homogenitást kényszeríteni rájuk. Az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés igencsak megerősítette a magyar kulturális hegemoniát a birodalom magyarországi területein. A szlovák nyelven oktató iskolák száma az 1874-es 1971-ről (ez volt a csúcserék) 1900-ban 510-re esett vissza. 1874 után valamennyi felsőfokú oktatás nyelve magyar volt. "Az elmaradott és szegény vidékeken, mint például Kárpátalján ez a folyamat gyakorlatilag felszámolta a helyi értelmiséget, az egyedül az egyházat vagy az emigrációt asszimiláló valamely formájával szembeni reális alternatívaként." (Eley és Suny 1996: 15-17.) Az értelmiségi elitek hajlamosak ugyanúgy válaszolni a megélhetésüket és befolyásukat fenyegető veszélyekre mint bármely más elit, ám más erőforrásokhoz folyamodhatnak önmaguk védelmében. Következésképpen a periférikus nacionalizmust gyakran tanárok és más, sajátos kulturális gyakorlatokat hirdető elitek terjesztették.

A Szovjetunió közelmúltbeli története újabb példa arra, milyen nehéz is közvetlen kormányzást bevezetni egy soknemzetiségű államba, még ha a központi hatóságoknak viszonylag modern technológia áll is rendelkezésére. Amint előttük a Habsburgok is, a szovjet vezetők eredetileg közvetett kormányzáshoz folyamodtak (ebben az esetben nemzeti köztársaságok formális szövetségéhez), hogy egységes államba fogják össze a hatalmat és soknemzetiségű területeiket. Noha az orosz kultúra terjesztésére történtek rapszodikus kísérletek, még 1989-re sem történt jelentős nyelvi standardizálódás, sem számottevő vegyes házasság, leszámítva a helyi (köztársasági) elitek körét. (Kaiser 1994: 323.) Mindez azt sugallja, hogy kevés a valószínűsége, hogy a volt gyarmatok, mint India vagy az afrikai országok többsége, amelyek nem rendelkeznek modern információs és ipari technológiákkal, közvetlen kormányzást tudnának bevezetni.⁸³

Lássuk be: a közvetlen és közvetett kormányzás különbsége mennyiségi, nem minőségi, és teljesen közvetlen kormányzás nagyobb társadalmakban még ma is kívül van az állam lehetőségeinek körén. A kiterjedt lakosságok és területek fölötti ellenőrzés megszerzésének költségei miatt kiterjedt társadalmakban - sőt formális szervezetekben is (Ahrne 1994) - a társadalmi rend megvalósítása ma is megkívánja a közvetett kormányzás egy egészséges arányban való fenntartását (Chai és Hechter 1998; Hechter et al. 1992; Hechter és Kanazawa 1993; Putnam 1994). A közvetlen kormányzás ezért soha nem abszolút: minél nagyobb hatalma van egy kormányznak területei gazdasági, igazságügyi, katonai (beleértve a rendfenntartást) és kulturális politikája fölött, annál közvetlenebbül kormányoz.

Fordította: Vincze Hanna Orsolya

Ahrne, Göran: *Social Organizations*. Sage, London, 1994.

Alter, Peter: *Nationalism* Edward Arnold, London, 1989.

Althusius, Johannes: *Politics*. Ford. Frederick S. Carney. Beacon Press, Boston, Mass. (alapkiadás: 1614) 1964.

Anderson, Benedict: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London, 1982.

Axelrod, Robert: *The Evolution of Cooperation*. Basic Books, New York, 1984.

Axtmann, Roland: The Formation of the Modern State: The Debate in the Social Sciences. In Mary Fulbrook (ed.): *National Histories and European History*. Westview, Boulder, Colo., 1993. 21-45.

Barkey, Karen - Mark von Hagen (szerk.): *After Empire: Multiethnic Societies and Nation-Building*. Westview, Boulder, Colo., 1997.

Barry, Brian: *Justice as Impartiality*. Oxford UP, Oxford, 1995.

Bartlett, Robert: *The Making of Europe: Conquest, Colonization, and Cultural Change, 950-1350*. Penguin, London, 1994.

Barzel, Yoram: Property Rights and the Evolution of the State. *Economics of Governance*, 1 (in press) 1999.

Bayley, David H.: The Police and Political Development in Europe. In Charles Tilly (szerk.): *The Formation of the Modern State*. Princeton University Press, Princeton, 1975., 328-379.

Beik, William: *Absolutism and Society in Seventeenth Century France: State Power and Provincial Aristocracy in Languedoc*. Cambridge UP, Cambridge, 1985.

Bellah, Robert: Civil Religion in America. *Daedalus*, 1988. 117: 97-118.

Bendor, Jonathan - Piotr Swistak: The Evolutionary Stability of Cooperation. *American Political Science Review*, 1997. 91: 290-307.

Bercé, Yves Marie: *Revolt and Revolution in Early Modern Europe*. St. Martin's Press, New York, 1987.

Berlin, Isaiah: *The Crooked Timber of Humanity*. Pantheon, New York, 1992.

Billig, Michael: *Banal Nationalism*. Sage, London, 1995.

Brayshay, Mark - Phillip Hamison - Brian Chalkley: Knowledge, Nationhood and Governance: The Speed of the Royal Post in Early Modern England. *Journal of Historical Geography*, 1998. 24: 265-288.

Breuilly, John: *Nationalism and the State*. University of Chicago Press, Chicago, 1993.

Brubaker, Rogers: *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1992.

Brubaker, Rogers: *Nationalism Reframed: Nationhood in France and Germany*. Harvard UP, Cambridge, 1996.

Brustein, William: Class Conflict and Class Collaboration in Regional Rebellions, 1500-1700. *Theory and Society*. 1985. 14: 445-468.

Brustein, William: *The Logic of Evil*. Yale UP, New Haven, 1996.

Brustein, William - Margaret Levi: The Geography of Rebellion: Rulers, Rebels and Regions, 1500 to 1700. *Theory and Society*, 1987, 16: 467-496.

- Burckhardt, Jacob: *The Civilization of the Renaissance in Italy*. Ford. S. G. C. Middlemore. Harper, New York (alapkiadás: 1860) 1958.
- Byock, Jesse: *Medieval Iceland: Society, Sagas and Power*. University of California Press, Berkeley, 1988.
- Calhoun, Craig: *Nationalism*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997.
- Cambell, Bernard G.: *Human Evolution*. Aldine, Chicago, 1966.
- Chai, Sun-Ki: An Organizational Economics Theory of Anti-Government Violence. *Comparative Politics*, 1993, 26, 99-110.
- Chai, Sun-Ki - Michael Hechter: A Theory of the State and of Social Order. In Patrick Doreian - Thomas Fararo (szerk.): *The Problem of Solidarity*. Gordon & Breach, New York, 1998, 33-60.
- Chatterjee, Partha: *Nationalist Thought and the Colonial World*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1993.
- Clausewitz, Carl Von: *On War*. Ford. M. Howard - P. Paret. Princeton University Press, Princeton (alapkiadás 1827) 1984.
- Cohen, Ronald - Elman R. Service (szerk.): *Origins of the State*. Institute for the Study of Human Issues, Philadelphia, 1978.
- Coleman, James S.: The Rational Reconstruction of Society. *American Sociological Review*, 1993, 58: 1-15.
- Crone, Patricia: The Tribe and the State. In John A. Hall (ed.): *States in History*. Basic Blackwell, Oxford, 1986, 48-77.
- D'Altroy, Terence N.: *Provincial Power in the Inka Empire*. Smithsonian Institution Press, Washington, 1992.
- Dandeker, Chris: *Surveillance, Power and Modernity: Bureaucracy and Discipline from 1700 to the Present Day*. Polity Press, Cambridge 1990.
- Dawkins, Richard: *The Selfish Gene*. Oxford UP, Oxford, 1989.
- De Palma, Anthony: To Some Canadians, the Maple Leaf is a Red Flag. *The New York Times* 1997. nov. 26. A4.
- De Swaan, Abram: *In Care of the State: Health Care, Education, and Welfare in Europe and the USA in the Modern Era*. Polity Press, Cambridge, 1988.
- Dennett, Daniel C.: *Darwin's Dangerous Idea*. Simon and Schuster, New York, 1995.
- Diez-Medrano, Juan: The Effects of Ethnic Segregation and Ethnic Competition on Political Mobilization in the Basque Country, 1988. *American Sociological Review*, 1994, 59: 873-890.
- Earle, Timothy: *How Chiefs Come to Power: The Political Economy in Prehistory*. Stanford University Press, Stanford, Calif., 1997.
- Eley, Geoff - Ronald Grigor Suny: Introduction. In Eley - Suny (szerk.): *Becoming National*. Oxford University Press, New York, 1996, 3-37.
- Ellickson, Robert C.: Property in Land. *Yale Law Journal*, 1993, 102, 1315-1400.
- Ellis, Steven G.: *Tudor Frontiers and Noble Power: The Making of the British State*. Clarendon Press, Oxford, 1995.
- Elton, G. R.: *The Tudor Constitution: Documents and Commentary*. Cambridge University Press, Cambridge, 1982.
- Emsley, Clive: Peasants, Gendarmes and State Formation. In Mary Fulbrook (szerk.): *National Histories and European History*. Westview, Boulder, Colo., 1993. 69-93.

- Ertman, Thomas: *Birth of the Leviathan: Building States and Regimes in Medieval and Early Modern Europe*. Cambridge UP, Cambridge, 1997.
- Evans, Geoffrey - Mary Duffy: Beyond the Sectarian Divide: The Social Bases and Political Consequences of Nationalist and Unionist Party Competition in Northern Ireland. *British Journal of Political Science*, 1997. 27: 47-81.
- Fearon, James D.: *Ethnic War as a Commitment Problem*. Paper presented at Annual Meeting of the American Political Science Association, New York, 1994.
- Finer, Samuel E.: State- and Nation-Building in Europe: The Role of the Military. In Charles Tilly (szerk.): *The Formation of National States in Western Europe* Princeton University Press, Princeton, 1975. 84-163.
- Ford, Caroline: *Creating the Nation in Provincial France*. Princeton University Press, Princeton, 1993.
- Fried, Morton H.: *The Evolution of Political Society*. Random House, New York, 1967.
- Friedman, David: A Theory of the Size and Shape of Nations. *Journal of Political Economy*. 1977. 85: 59-77.
- Friedman, Debra - Hechter, Michael - Opp, Karl-Dieter - Wippler, Reinhard (eds.): *Social Institutions: Their Emergence, Maintenance and Effects*. Aldine de Gruyter, New York, 1990. 291-306.
- Gamble, Clive: Hunter-Gatherers and the Origin of States. In John A. Hall (szerk.): *States in History* Basil Blackwell, Oxford, 1986, 227.
- Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism*. Cornell University Press, Ithaca, NY, London, 1983.
- Glick, Thomas F.: *Irrigation and Society in Medieval Valencia*. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1970.
- Greenfeld, Liah: *Nationalism*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1992.
- Greif, Avner - Milgrom, Paul - Weingast, Barry R.: Coordination, Commitment and Enforcement: The Case of the Merchant Guild. *Journal of Political Economy*. 1994. 102: 745-776.
- Griffiths, P. A. Fox - S. Hindle (szerk.): *The Experience of Authority in Early-Modern England*. Macmillan, London, 1996.
- Hall, John A.: Nationalisms: Classified and Explained. *Daedalus*, 1993. 122/3: 1-28.
- Hamilton, William D.: The Genetical Evolution of Social Behavior. *Journal of Theoretical Biology*, 1964, 7, 1-52.
- Hardin, Russell: *Collective Action*. Johns Hopkins University Press for Resources for the Future, Baltimore, 1981.
- Hassig, Ross: *Trade, Tribute and Transportation: The Sixteenth Century Political Economy of the Valley of Mexico*. University of Oklahoma Press, Norman, Oklahoma, 1985.
- Hechter, Michael: *Principles of Group Solidarity*. University of California Press, Berkeley, Calif., 1987.
- Hechter, Michael: The Emergence of Cooperative Social Institutions. In Michael Hechter - Karl-Dieter Opp - Reinhard Wippler (szerk.): *Social Institutions: Their Emergence, Maintenance, and Effects*. Aldine de Gruyter, New York, 1990, 13-34.
- Hechter, Michael - Brustein, William: Regional Modes of Production and Patterns of State Formation in Western Europe. *American Journal of Sociology*, 1980, 85, 1067-1094.
- Hechter, Michael - Satoshi Kanazawa: Group Solidarity and Social Order in Japan. *Journal of Theoretical Politics*, 1993, 3: 455-493.
- Hechter, Michael - Debra Friedman - Satoshi Kanazawa: The Attainment of Global Order in Heterogeneous Societies. In James S. Coleman - Thomas J. Fararo (szerk.): *Rational Choice Theory: Advocacy and Critique*. Sage, Newbury

Park, Calif., 1992, 79-97.

Heckathorn, Douglas D: Collective Action and the Second-Order Free Rider Problem. *Rationality and Society*, 1989, 1, 78-100.

Heckscher, Eli F.: *Mercantilism*. Allen & Unwin, London 1955.

Hintze, Otto: Military Organization and State Organization. In *The Historical Essays of Otto Hintze*. Ed. Felix Gilbert, Oxford UP, Oxford, 1975, 180-215.

Hobsbawm, Eric: Introduction: Inventing Traditions. In Eric Hobsbawm - Terence Ranger (szerk.): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, 1983a, 1-14.

Hobsbawm, Eric: Mass Producing Traditions. In Eric Hobsbawm and Terence Ranger (szerk.): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, 1983b, 263-307.

Hobsbawm, Eric: *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

Hobsbawm, Eric - Ranger, Terence (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge UP, Cambridge, 1983.

Hölldobler, Bert - Wilson, Edward O.: *Journey to the Ants: The Story of a Scientific Exploration*. The Belknap Press of Harvard UP, Cambridge, 1994.

Holt, J.C.: *The Northerners: A Study in the Reign of King John*. Oxford UP, Oxford, 1992.

Homans, George C.: *The Human Group*. Harcourt, Brace, New York, 1950.

Hutchinson, John - Anthony D. Smith (szerk.): *Nationalism: An Oxford Reader*. Oxford University Press, Oxford, 1994.

Jászi, Oscar: *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*. University of Chicago Press, Chicago, 1929.

Johnson, Allen W. - Timothy Earle: *The Evolution of Human Societies*. Stanford University Press, Stanford, Calif., 1987.

Johnson, Gregory: Organizational Structure and Scalar Stress. In Colin Renfrew - Michael J. Rowlands - Barbara A. Seagrave (szerk.): *Theory and Explanation in Archaeology*. Academic Press New York, 1982. 389-421.

Kaiser, Robert: *The Geography of Nationalism in Russia and the USSR*. Princeton University Press, Princeton, 1994.

Kanazawa, Satoshi: A Solidaristic Theory of Social Order. *Advances in Group Processes*, 1997. 14: 81-111.

Karakasidou, Anastasia N.: *Fields of Wheat, Hills of Blood: Passages to Nationhood in Greek Macedonia, 1870-1990*. University of Chicago Press, Chicago, 1997.

Kedourie, Elie: *Nationalism*. Praeger, London, 1960.

Kennedy, Paul: The Decline of Nationalistic History in the West, 1900-1970. *Journal of Contemporary History*. 1973. 8: 77-100.

Keyfitz, Nathan: The Family that Does Not Reproduce Itself. In Kingsley Davis - Maichael S. Bernstam - Rita Ricardo-Cambell (eds.): *Below-Replacement Fertility in Industrial Societies: Causes, Consequences, Policies*. Cambridge UP, Cambridge, 1987.

Kiser, Edgar - Joachim Schneider: Bureaucracy and Efficiency: An Analysis of Taxabon in Early Modern Prussia. *American Sociological Review*, 1994. 59: 187-204.

Kohn, Hans: *The Idea of Nationalism*. Macmillan, New York, 1944.

- Kuhn, Philip A.: *Rebellion and its Enemies in Late Imperial China*. Harvard UP, Cambridge, 1980.
- Kuran, Timur: Ethnic Norms and Their Transformation through Reputational Cascades. *Journal of Legal Studies*, 1998, 27, 623-660.
- Laitin, David D.: *Language Repertoires and State Construction in Africa*. Cambridge University Press, New York, 1992.
- Laitin, David D.: *Identity in Formation: The Russian-Speaking Populations in the Near Abroad*. Cornell University Press, Ithaca, NY, 1998.
- Lee, P. C.: Social Structure and Evolution. In P.J.B. Slater - Tim R. Halliday (eds.): *Behavior and Evolution*. Cambridge UP, Cambridge, 1994. 266-303.
- Levi, Margaret: *Of Rule and Revenue*. University of California Press, Berkeley, Calif., 1988.
- Levi, Margaret: *Consent, Dissent and Patriotism*. Cambridge UP, Cambridge, 1997.
- Lewis, Bernard: *History: Remembered, Recovered, Invented*. Princeton University Press, Princeton, 1977.
- Linz, Juan J. - Alfred Stepan: *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, Md., 1996.
- Livezeanu, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation-Building and Ethnic Struggle, 1918-1930*. Cornell UP, Ithaca, NY. 1995.
- Livingston, Donald W.: *Philosophical Melancholy and Delirium: Hume's Pathology of Philosophy*. University of Chicago Press, Chicago, 1998.
- Luttwak, Edward N.: *The Grand Strategy of the Roman Empire from the First Century A. D. to the Third*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1976.
- MacDonald, David W.: The Ecology of Carnivore Social Behavior. *Nature*, 1983, 301, 379-384.
- MacIver, Robert: *Society*. Farar and Rinehart, New York, 1937.
- McNeill, William H.: *Europe's Steppe Frontier, 1500-1800*. University of Chicago Press, Chicago, 1964.
- Mair, Lucy: *Primitive Government*. Scholar Press, London, 1977.
- Mann, Michael: *The Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to A. D. 1760*. Cambridge UP, Cambridge, 1986.
- Marcu, Eva Dorothea: *Sixteenth Century Nationalism*. Abaris Books, New York, 1976.
- Maryanski, Alexandra - Turner, Jonathan H.: *The Social Cage: Human Nature and the Evolution of Society*. Stanford UP, Stanford, 1992.
- Maurras, Charles: The Future of French Nationalism. In J. S. McClelland (szerk.): *The French Right*. Jonathan Cape, London (alapkiadás 1954), 1970. 295-304.
- Migdal, Joel S.: *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*. Princeton University Press, Princeton, 1988.
- Mill, John Stuart: *Considerations on Representative Government*. Parker Son and Bourne, London, 1861.
- Miller, William Ian: *Bloodtaking and Peacemaking: Feud, Law and Society in Saga Iceland*. University of Chicago Press, Chicago, 1990.
- Minogue, Kenneth R.: *Nationalism*. B. T. Batsford, London, 1967.

- Motyl, Alexander J.: *Sovietology, Rationality, Nationality: Coming to Grips with Nationalism in the USSR*. Columbia UP, New York, 1990.
- Mousnier, Roland: Recherches sur les soulèvements populaires en France avant la Fronde. *Revue d'histoire moderne et contemporaine*. 1958. 5: 81-113.
- Mousnier, Roland: The Fronde. In Robert Forster - Jack P. Greene (eds.): *Preconditions of Revolution in Early Modern Europe*. Johns Hopkins UP, Baltimore, 1970a.
- Mousnier, Roland: *Peasant Uprising in the Seventeenth Century: France, Russia and China*. Harper Torchbooks, New York, 1970b.
- Netting, Robert M.: *Balancing on an Alp: Ecological Change and Continuity in a Swiss Mountain Community*. Cambridge University Press, Cambridge, 1981.
- North, Douglas C.: *Structure and Change in Economic History*. Norton, New York, 1981.
- Oliver, Pamela: Rewards and Punishments as Selective Incentives for Collective Action: Theoretical Investigations. *American Journal of Sociology*, 1980, 85, 1356-1375.
- Olson, Mancur: *The Logic of Collective Action*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1965.
- Olson, Mancur: Dictatorship, Democracy, and Development. *American Political Science Review* 1993. 87: 567-576.
- Østergard, Uffe: Peasants and Danes: The National Identity and Political Culture. *Comparative Studies in Society and History*, 1992. 34: 3-27.
- Ostrom, Elinor: *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
- Paret, Peter: Nationalism and the Sense of Military Obligation. *Military Affairs*, 1970. 34: 2-6.
- Pfeiffer, John E.: *The Emergence of Society: A Prehistory of the Establishment*. McGraw-Hill, New York, 1977.
- Plamenatz, John: Two Types of Nationalism. In Eugene Kamenka (szerk.): *Nationalism: The Nature and Evolution of an Idea*. Edward Arnold, London, 1976. 23-36.
- Poggi, Gianfranco: *The Development of the Modern State: A Sociological Introduction*. Stanford University Press, Stanford, Calif., 1978.
- Polanyi, Karl R.: *The Great Transformation*. Beacon Press, Boston, Mass. 1943.
- Porter, Bruce D.: *War and the Rise of the State*. Free Press, New York, 1994.
- Posen, Barry R.: Nationalism, the Mass Army, and Military Power. *International Security*. 1993a, 18: 80-124.
- Posen, Barry R.: The Security Dilemma and Ethnic Conflict. *Survival*, 1993b, 35: 27-47.
- Posner, Richard: A Theory of Primitive Society. *Journal of Law and Economics*, 1980, 23, 1-54.
- Putnam, Robert: *Making Democracy Work*. Princeton University Press, Princeton, 1994.
- Reynolds, Vernon - Falger, Vincent - Vine Ian (eds.): *The Sociobiology of Ethnocentrism*. Croom Helm, London, 1987.
- Sack, Robert David: *Human Territoriality: Its Theory and History*. Cambridge University Press, Cambridge, 1986.
- Schelling, Thomas: *The Strategy of Conflict*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1960.
- Shaw, R. Paul - Wong, Yuwa: *Genetic Seeds of Warfare*. Unwin Hyman, Boston, 1989.
- Silberman, Bernard S.: *Cages of Reason*. University of Chicago Press, Chicago, 1993.
- Simmel, Georg: The Persistence of Groups, I. *American Journal of Sociology*, 1898, 3, 662-698.
- Skinner, G. William: *The City in Late Imperial China*. Stanford UP, Stanford, 1977.
- Smith, Vernon L.: Economic Principles in the Emergence of Humankind: Presidential Address to the Western Economic Association, June 30, 1991. *Economic Inquiry*, 1991, 30, 1-13.
- Snyder, Jack - Ballentine, Karen: Nationalism and the Marketplace of Ideas. *International Security*. 1996. 21:5-40.
- Snyder, Louis L.: Nationalism and the Flawed Concept of Ethnicity. *Canadian Review of Studies in Nationalism*, 1983, 10, 253-266.

- Sober, Elliott - Wilson, David Sloan: *Unto Others: The Evolution and Psychology of Unselfish Behavior*. Harvard UP, Cambridge, 1998.
- Spillman, Lyn: *Nation and Commemoration: Creating National Identities in the United States and Australia*. Cambridge University Press, Cambridge, 1997.
- Spruyt, Hendrik: *The Sovereign State and its Competitors: An Analysis of System Change*. Princeton UP, Princeton, 1994.
- Stinchcombe, Arthur L.: Social Structure and Organizations. In James G. March (szerk.): *Handbook of Organizations*. Rand McNally, Chicago, 1965.
- Stringer, Keith: Identities in Thirteenth-Century England: Frontier Society in the Far North. In Claus Björn - Alexander Grant - Keith Stringer (eds.): *Social and Political Identities in Western History*. Academic Press Copenhagen, Copenhagen, 1994, 28-66.
- Te Brake, Wayne: *Shaping History: Ordinary People in European Politics, 1500-1700*. University of California Press, Berkeley, Calif., 1998.
- Tilly, Charles: War Making and State Making as Organized Crime. In Peter B. Evans - Dietrich Rueschmeyer - Theda Skocpol (szerk.): *Bringing the State Back in*. Cambridge University Press, Cambridge, 1985. 169-191.
- Tilly, Charles: *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990*. B. Blackwell, Cambridge, Mass., 1990.
- Tocqueville, Alexis de: *The Old Régime and the French Revolution*. Trans. Stuart Gilbert. Anchor Books, Garden City, (originally published in 1858) 1955.
- Vail, Leroy: *The Creation of Tribalism in Southern Africa*. University of California Press, Berkeley, 1989.
- Van den Berghe, Pierre L.: *Human Family Systems: An Evolutionary View*. Elsevier, New York, 1979.
- Van den Berghe, Pierre L.: *The Ethnic Phenomenon*. Elsevier, New York, 1981.
- Wallerstein, Immanuel: *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. Academic Press, New York, 1974.
- Watt, T.: *Cheap Print and Popular Piety, 1550-1640*. Cambridge University Press, Cambridge, 1991.
- Weber, Eugen: *The Making of Modern France*. Stanford University Press, Stanford, Calif., 1976.
- Weber, Max: *Economy and Society*. Szerk. Guenther Roth - Claus Wittich University of California Press, Berkeley, Calif. (alapkiadás 1922), 1978.
- Weingast, Barry R.: Political Stability and Civil War: Institutions, Commitment and American Democracy. In Robert H. Bates - Avner Greif - Margaret Levi - Jean-Laurent Rosenthal - Barry R Weingast (eds.): *Analytic Narratives*, Princeton UP, Princeton, 1998, 148-193.
- Welch, Michael - Jennifer L. Bryan: Flag Desecration in American Culture: Offenses against Civil Religion and a Consecrated Symbol of Nationalism. *Crime, Law and Social Change*, 1996-1997. 26: 77-93.
- Wittman 1991.
- Wolff, Kurt H.: *The Sociology of Georg Simmel*. Free Press, New York, 1950.
- Wong, R. Bin: *China Transformed: Historical Change and the Limits of European Experience*. Cornell UP, Ithaca, NY, 1997.
- Zagorin, Perez: *Rebels and Rulers, 1500-1660*. Cambridge UP, Cambridge, 1982.

Jegyzetek

¹ Részletek. 5-10; 15-17. (Szer. megj.)

² Nehéz vitatni Hobsbawm (1992:6) maró megjegyzését, miszerint a nemzetek meghatározásának gyakori kritériumai - "nyelv, nemzetiség vagy bármi egyéb - maguk is elmosódtak, változóak és homályosak, és éppoly alkalmatlanok az utazó eligazítására, mint a felhők formája a mérföldkövekhez viszonyítva. Ez természetesen kiválóan alkalmassá teszi őket propagandisztikus és programadó, de nem leíró célok szolgálatára."

³ Kevés konkrét elemzés foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy ezek a kulturális jelenségek a nacionalista politika okai vagy következményei-e.

⁴ Ez a meghatározás valószínűleg Kohntól származik (1994), majd többek között Gellner (1983) alkalmazta. Azt a normatív elvet, miszerint a "kormányzatok határainak nagyjából egybe kell esniük a nemzetiségekével", már a 19. század közepén megfogalmazta John Stuart Mill (1861:

291-292).

⁵ Ez azért van így, mert indokokat és belső állapotokat eleve nehéz megfigyelni. Noha a felméréseket végző kutatók gyakran állítják, hogy képesek pontosan mérni az egyéni indokokat, képességük, hogy ezeknek a méréseknek az alapján megjósolják válaszadóik következő viselkedését nem meggyőző. Az egyéni indokok mérésének komplexitásáról l. Hechter et. al. (1999.)

⁶ Tekintsünk el ezen a ponton attól a lehetőségtől, hogy a csoportok stratégiái szándékolatlan hatást is gyakorolhatnak a nemzeti szuverenitás elérésére. Kimutatták például, hogy a Szovjet föderáció, amelyet a köztársaságok nacionalizmusának visszafogására hoztak létre, ironikus módon a nacionalizmus megerősödéséhez vezetett ezeken a területeken. Ezt a lehetőséget részletesebben a nyolcadik [itt nem közölt] fejezetben tárgyalom.

⁷ Noha a Német Nemzetiszocialista Párt bizonyos politikái kétségtelenül nacionalistának minősülnek ebben a meghatározásban, a náciizmus számos nem-nacionalista politikát is követett (Brustein 1996.) A náciizmust ezért tévedés a nacionalizmus egy típusának tekinteni (Motyl 1990:51), amint azt Breuilly teszi (1993:3).

⁸ Ez meg fogja lepni a nacionalizmus legalább egy szaktekintélyét (Snyder 1983:253), aki egy, a szövegből 208 oldalt elfoglaló meghatározást ad! Az ilyen meghatározásoknak igen kevés a magyarázó értékük.

⁹ A nacionalisták tipikus kollektív akcióiban nincs semmi sajátos (Motyl 1990: 3. fejezet.) Motyl ezért inkább eszmerendszerként határozza meg a nacionalizmust, mivel állítólag ezekben rejlik a nacionalizmus sajátossága. A nacionalizmus jelen meghatározása azonban a nacionalista eszméket és célokat összekapcsolja a kollektív cselekvésekkel. Nacionalista eszmék így nacionalizmus nélkül is előfordulhatnak. Bármely adott időpontban általában politikai eszmék tömkelegével találkozunk, de ezek többsége semmilyen kollektív cselekvésre sem ihlet.

¹⁰ Ebben a vonatkozásban érdekes megjegyezni, hogy az 1995-ös quebec-i referendum követelte "szuverén társulás" státusa igen bizonytalan. Kritikusai arra tett kísérletnek értékelik, hogy a kecske is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon - hogy megszerezzék a szuverenitás politikai előnyeit, miközben részei maradnak a kanadai gazdaságnak. Hasonló kérdéseket vet fel Puerto Rico helyzete az USA-ban.

¹¹ Ez nem jelenti azt, hogy a helyi csoport autarchikus, mivel tagjainak más csoportokból kell feleséget szerezniük. Ez a kitétel némi kölcsönös függőséget feltételez a csoportok között, de a kormányzati egységek ritkán autarchikusak, ha azok lehetnek egyáltalán.

¹² A nacionalista mozgalmak befogadó jellegében mutatkozó különbségek néhány okát az 5. fejezet vázolja fel.

¹³ Részletek. 18-24.

¹⁴ Mivel a legnacionalistább régiók maguk is multikulturálisak, az új nemzeti államok létrehozása gyakran vezet "matrioska nacionalizmushoz" (Hall 1993) az újonnan létrejött kisebbségek körében. Többnyire ez a volt Jugoszláviában megnyilvánult erőszak gyökere. Hasonlóképpen a balti államok jelenleg az orosz nyelvű kisebbségek követeléseivel szembesülnek. Ha Quebec elnyeri függetlenségét, a Mohawkok vezette őshonos csoportok bejelentették, hogy elindítják saját szecessziós mozgalmukat.

¹⁵ Az ember társadalmiságáról vallott egy szkeptikus nézethez l. Maryanski és Turner (1992.)

¹⁶ A biológiai redukcionizmus régóta és nagymértékben mindmáig egyike a társadalomtudósok legnagyobb vétkeinek. Sir Ronald Fraser (1930) óv az emberi viselkedés biológiai alapjai teljes figyelmen kívül hagyásától: "Sajnos az emberi dolgok olyan objektív szemlélete, amely tudományos megértésükhöz szükséges, gyakran az emberi természetre és az ember legmegbecsültebb tulajdonságaira nézve lealacsonyítónak tűnik - mintha azt mondanám, hogy az emberi agy semmivel sem fontosabb, mint egy elefánt törzse, vagy hogy nem kellene annak lennie, ha annyira racionálisak lennénk, mint elvárható. Az ilyen állítások szükségtelenül provokatívak lennének; azontúl pedig tudományosan üresek. És hogy semmi kétség ne férhessen valamihez, aminek semmi köze a tudományhoz, hozzátehetném, hogy magam is ember lévén, soha nem kételkedtem a legkevésbé sem az emberi faj mentális és morális tulajdonságai, különösen az emberi intellektus, becsület, szeretet, nagylelkűség és szentség fontosságában, önmagára nézve valahol ezek az értékes tulajdonságok fellelhetők. A páratlan érték, amelyet az emberi lét ezen aspektusainak szerintem tulajdonítanunk kell, nem ok arra, hogy, mint oly gyakran, szellemi arroganciától sem mentes mély felháborodással kijelentsük, hogy egy olyan alacsony tényező, mint a természeti okság, nem játszhat szerepet ezekben a magasztos dolgokban. Ellenkezőleg, ez a legerősebb ok arra, hogy megpróbáljuk a lehető legpontosabban megérteni, milyen szerepet játszottak a természeti tényezők evolúciójukban, és én azon dolgozom, hogy ezt a tudást kiteljesítsem.

¹⁷ Az inkluzív állóképesség elmélete (Hamilton 1964) magyarázattal szolgál a sejtyszerű család uralkodó voltára az embernél és egyéb fajoknál. Szerinte a közeli rokonok együttműködő viselkedésének genetikai gyökerei vannak. Ennek egy kiemelkedő példája a csoporton belüli viselkedés uralkodó volta a hangyáknál (Hölldobler és Wilson, 1994.) Vitatottabb módon a rokonválasztásra az etnocentrizmus magyarázatában is hivatkoztak (Dawkins 1989; Reynolds et al. 1987; Shaw és Wong 1989; van den Berghe 1981), de általában csak primitív társadalmak esetében. Az együttműködés érdekesebb formáinak magyarázatában az evolúcióelmélet hívei gyakran kényszerültek a rokonválasztásra hivatkozó érveiket lecserélni az intézményes berendezkedésre - mint például a leszármazási, lakhatási és házassági szabályokra - vonatkozókkal. Az ilyen magyarázatok szükségképpen a tudatos emberi cselekvés területére lépnek (Denett 1995).

¹⁸ Nagyobb magyarázó ereje lehet azonban egy darwini elveken alapuló többszintű kiválasztódás-elméletnek (Sober és Wilson 1998). Ennek a megközelítésnek a hasznosságát a nem rokon egyének közti együttműködés kialakulására nézve jelen írásnak kell megállapítania.

¹⁹ Mivel egy családban való tagságnak szintén megvan a maga ára, a nukleáris család egyetemessége (Campbell 1966: 276-281.) maga is magyarázatra szorul. A család létének egyik oka a gyermekek nemzésében és táplálásában játszott szerepe; preindusztriális társadalmakban a gyermekek létfontosságú gazdasági erőforrást jelentenek, valamint biztosítékot a magány és testi magatehetetlenség ellen (Posner 1980). Ez a magyarázat azonban nem állja meg a helyét az ipari társadalmakban, ahol a gyermekek gyakorlati haszna gyakran inkább negatív (Friedman et al. 1994; Keyfitz 1987.) A család létének biológiai magyarázatai gyakran a rokonválasztással kapcsolatos érvekre alapoznak (van den Berghe 1979).

²⁰ Ennek az érvek a logikája haszonnal vehető össze az állatok közötti csoportképződésről végzett kísérletekkel (Lee 1994). A szakirodalom egyik vezető hipotézise szerint az emlősök körében a csoportképződés az élelemforrások területi eloszlásával van összefüggésben (Macdonald 1983). Noha a csoportképződés biológiai és gazdasági magyarázatai közötti feltűnő hasonlóságok vannak, a különbségek is jelentősek. Ahogy a nacionalizmus példája jól mutatja, az emberek, szemben az állatokkal, tisztán anyagi érdekeik mellett eszmei érdekeik nevében is hajlamosak csoportokat alakítani.

²¹ A rokonsági csoport méreteit (például az éhség ellen létrehozottait) - amelyben a megosztás kötelező - két ellentétes erő határozza meg (Posner 1980:156). Minél nagyobb a csoport, annál kisebbek lesznek a társult kockázatok (mondjuk az élelmiszertermelésben), ezért annál nagyobb biztonságot nyújt. Minél kisebb és földrajzilag koncentráltabb egy csoport, annál nagyobb az ellenőrző képessége - így annál kisebb a morális kockázat.

²² A középkori Szabad Izlandi Állam esete azt mutatja, hogy az erőforrások területi koncentrálódása intézményes újításokhoz vezethet (Byock 1988; Miller 1990). Mint a Kalahári példán is láttuk, amikor az erőforrások területileg koncentráltak, az egyének összetömrülnek, hogy közelebb legyenek hozzájuk. Ám az erőforrások *állandó* területi koncentrációja gyakran konfliktushoz vezetnek, amit csak társadalmi intézmények tudnak megoldani. A középkori Izlandon ez vezetett az *Althing*, a világ első parlamentáris testülete létrehozásához.

²³ A szolidaritás okainak ez a felfogása, amely az egyéni nyereség szerepét hangsúlyozza a szabad préda problémája megoldásának fő módjaként, nem az egyetlen lehetséges magyarázat. A normatív politikai gondolkodók a kollektív javakhoz való hozzájárulásnak, például jóléti állami intézkedések megszavazásának két okát különböztetik meg (Barry 1995). A *biztosítási* indok azon a belátáson alapszik, hogy "ma neked, holnap nekem". Így a jóléti állam támogatásával tulajdonképpen biztosítási díjat fizetnek egy lehetséges személyes veszteség esetére. Amennyiben a csoport jelentős részét szabadúszók adják - dolgozni lusta vélt jóléti királynők -, a biztosítási stratégia értéke csökken, és vele hozzájárulási hajlandóságom is. Ha azonban azt gondolom hogy a szabadúszók nem lesznek képesek jóléti javakhoz jutni, hozzájárulási hajlandóságom magas maradhat. Az *együttérzés* indoka ettől teljesen jelentősen különbözik. Azon a belátáson múlik, hogy a te szerencsétlenséged (talán valamilyen születési hiba) velem is történhetett volna, de a vakszerencse folytán nem így történt. Ezért pusztán az irántad való együttérzésem miatt támogatom a jóléti intézkedéseket, nem egy jövődől személyes veszteség elkerüléséért. Az együttérzés által motivált emberek feltételezhetően szívesebben járulnak hozzá a kollektív javakhoz, mint a biztosítási indok által motiváltak, mert hozzájárulásuk inkább kifejező, mint eszközjellegű. Mivel az együttérzésről mint motivációról alig van rendszeres bizonyítékunk, a következő érvelés csak a biztosítási indokon alapszik. További tanulmányok a nacionalizmusról, melyek az eszközjellegű motiváció mellett kötelezik el magukat, Hardin (1981), Kuran (1998), Weingast (1998), Fearon (1994) és Laitin (1998).

²⁴ "Az ember egyik legalapvetőbb jellemzője... hogy mind az egyének, mind a csoportok jelentős hatalomra és előnyökre tettek szert olyan struktúrák segítségével, amelyeket ők maguk láttak el azzal az energiával és minőséggel, amelyekből ezek a megerősítések származnak... Gondoljunk például az istenek eszméjére, amelyeket az emberek először felruháltak mindenféle tulajdonsággal, érdemmel és kiválósággal, amelyek az emberi lelket tükrözték. Azután ugyanazok az emberek ezeket az isteneket mint a morális törvények alapját és az azokat érvényesítő erőt használták... Ha minden ilyen eset egy mély öncsalást rejt, az biztosan nem mély hasznok nélkül való..." (Simmel 1898: 685.)

²⁵ Ezt néha mint a másodlagos szabad préda problémát emlegetik (Heckatron 1989; Oliver 1980.)

²⁶ Az öléssel megszerzett hús összegyűjtése és elosztása a vadász-gyűjtögetők közt, az öntözővízé a növénytermesztők közt, a távoli kereskedelem céljaira létrehozott partnerségek, a karavánok összeállítása a határon mind erősen átláthatóak. (Hechter 1990; Sack 1986: 55-56). Amint az elsődleges csoportok kialakultak, ezekre az alapokra összetettebb alakulatok építhetők (lásd a 3. fejezetet.)

²⁷ Az állandó településekkel rendelkező csoportok kollektív tulajdonjogot vezetnek be (Ellickson 1993) a közös javaknak fogyasztását a csoport tagjaira korlátozandó. "Noha az emberiség 2,5 millió éve készít kőszerszámokat, a tulajdonjogok régészeti nyomai meglehetősen zavarosak. Noha a bennszülöttek mindenhol kifinomult tulajdonjogi és kereskedelmi hagyományokkal rendelkeztek, nincs közvetlen bizonyítékunk arra, hogy a történelem előtti népek is rendelkeztek ilyenekkel. A magán javak, például föld, erdő, halászhelyek, állatok és temetkezési helyek, valamint a közös javak, mint címerek, nevek, táncok, rituális és kereskedelmi útvonalak tulajdonjoga megelőzte az államot." (Smith 1991.)

²⁸ Ha a területiség a szabad préda megakadályozásának egyik módja, ez nem jelenti, hogy a csoporthatárok ne lennének átjárhatóak. A kereskedelem mellett a feleségek cseréje egyéni belépések folyamatos forrása, és valamennyi ilyen csoportban megtalálható. A tagságnak ez a dinamikája azonban távolról sem zárja ki a válogatást; mindent együttvéve az ilyen csoportok többsége mobilitásuk ellenére könnyedén tartottak fenn magas fokú függőséget. Az amerikai kutató egyetemek tanszékei szolgálnak erre analógiát. Akárcsak a törzsi társadalmak, ezek is tiltják a beltenyészetet; így az új tagok más PhD-fokozatot biztosító intézményekből érkeznek, és saját fokozatot szerzett hallgatóik kirepülnek. Mivel a tanszék nagymértékben ellenőrzi tagjai sorsát, ezek függősége általában igen magas.

²⁹ Részletek. (35-50; 53-55.)

³⁰ "Az elképzelés, hogy a politikai és néprajzi vagy nyelvi határoknak egybe kell esniük, nemrég alakult ki. Korábban a politikai egységeket dinasztikus kötelékek tartották össze, és a multikulturalizmus volt általános." (Kohn 1944: 17.)

³¹ Az állam eredetéről írt provokatív tanulmányában Crone (1986) azt állítja, hogy elsődleges állam kialakulása csak kétszer fordult elő a világtörténelemben: egyszer Mezopotámiában és egyszer Közép-Amerikában. Továbbá szerinte az elsődleges állam kialakulásában a vallás nagyobb szerepet játszott, mint a biztonsági megfontolások. Mivel azonban nem ad semmilyen leírást a közös vallás elterjedésének mechanizmusáról a különböző törzsi csoportok között, magyarázata az elsődleges állam kialakulásáról nem meggyőző.

³² A bekezdés jelentős részét Chai és Hechter (1998) könyvéből kölcsönöztem.

³³ "Kevés olyan hatóság létezik, amely képes egyszerre több család viselkedését összehangolni. Létrejöhetnek ugyan közös megegyezések, amelyek bizonyos családoknak előjogot biztosítanak a házuk körüli erőforrásokhoz, de ami az idegen behatolást megakadályozza, az nem a család-fölötti vezetők gyakorolta politikai ellenőrzés, hanem az udvariasság, illetve talán az agresszív védekezés feltételezése... Amikor egy vezető ideiglenesen ellenőrzést nyer az élelmiszertermelés fölött, az mindig az együttműködés azonnali hasznát felismerő résztvevők kölcsönös egyezségén alapszik. Nem érinti a családi csoport ellenőrzését az élelmiszer-feldolgozás, -fogyasztás és csere fölött, és a megegyezés érvényének az élelmiszer betakarításával vagy továbbhaladásával vége van." (Johnson és Earle 1987: 316.)

³⁴ Hasonlóképpen négy évszázaddal később, a Tudor-korban is rablóbandák garázdálkodtak szabadon az angol-skót határon (Ellis 1995: 63-77.) A messze északi Northumberland, Cumberland és Westmorland angol megyék hosszabb ideig őrizték meg sajátos regionális szolidaritásukat, mint az ország bármely más területe (Holt 1992; Stringer 1994).

³⁵ A 11. századtól például Kína vidékein eluralkodnak a rablók ellen létrejött, több faluból álló szövetségek. (Kuhn 1980.)

³⁶ Kétségtelen, hogy számos korai államot létező államok uralkodói kényszerítettek rá gyenge népességekre. Ez a másodlagos állam kialakulásának egy példája. De hogyan magyarázhatjuk az erősebbik állam létét? Két lehetőség adódik: vagy rákényszerítéssel (amely esetben az erőszakos államalkotás végtelen regressziójával van dolgunk), vagy önkéntesen, mint az elsődleges államalkotás eredményét.

³⁷ A németek legrégebbi politikai berendezkedésének társulási-szövetségi jellege volt; és ha igaz az a némiképp merész feltevés, hogy a század (Hundertschaft), nemzetség (Geschlecht) és törzsi berendezkedés (Gauansiedlung) azonosnak tekinthető, akkor a nemzetségek társulásának (Sippenverband) olyan konkrét formája áll előtünk, amely egyszerre politikai közösség és katonai testület. Mindenesetre nem kétséges, hogy valamilyen módon az állam szervezete és a katonai szervezet a korban a nemzetségek belső összetartásán múlt, és megfelel annak, amit a primitív életről a történelmi és néprajzi bizonyítékok alapján tudunk. A németek nemzetségeként mentek csatába, és a vérségi kapcsolatok, szomszédság és teljes érdekközösség létrehozta szoros szolidaritás könnyen kárpótolhatta taktikai alakulatukat, a *cuneust* vagy vadkanfejet (Eberkopf) a rómaiaknál ismert katonai fegyelem hiányáért." (Hintze 1975: 188.) Ugyanez a megfigyelés elhangzott az afrikai királyságok viszonylag központosított hatalmának létrejöttéről (Mair 1977: 141-65.).

³⁸ Az eurázsiai sztyeppe nomád népei az erőszakos államalkotás paradigmátikus példáját adják (McNeill 1964).

³⁹ Az államokat nem mind ugyanabból a fából faragták; ezeknek a csoportoknak a belső szerveződése többnyire meghatározta a létrejövő állam természetét. Ahol a helyi csoportok szervezettsége részvétel-elvű volt - mint Angliában, Skóciában, Magyarországon, Lengyelországban és Skandináviában - alkotmányos rendszerek jöttek létre. Ahol a helyi csoportok függőleges, nem részvétel-elvű volt - mint a latin Európában és Németországban - a létrejövő rendszerek abszolutisták voltak (Ertman 1997: 317-318.).

⁴⁰ Valamennyi elsődleges állam folyóvölgyekben jött létre, és alluviális mezőgazdaságot folytatott. Számosan közülük völgyi földjeiket a kiáradt vízzel öntözték. Az ilyen társadalmak helyi lakosai kölcsönösen függtek egymástól. "Számos ilyen csoport terjeszkedett az árterületen. Amint a kereskedelem növekedett, úgy növekedett a folyótól mint kommunikációs rendszertől való függőségük. Valamennyien érdekeltek voltak a szabad kereskedelemben, a kalózkodás és izapozódás megelőzésében a folyón, és ezáltal a diplomatikus szabályozásban. Ugyanakkor a víz fölötti jog és a határok kérdése konfliktusok forrása is volt..." (Mann 1986: 74-76.) Ez a vízi mezőgazdaság kis protoállamok kialakulásához vezetett, amelyek az árterület vagy folyóvölgy korlátozott szélességű és hosszúságú darabját ellenőrizték - "mint a sumér városállamok, a kínai vagy egyiptomi helyi hatalmasságok vagy *monarchák* uradalmi, vagy Kína más területeinek önmagukat kormányzó falvai, vagy tulajdonképpen a helyi kormányzat *bármely* formája. A számokat tekintve a sumér városok tipikusak lehetnek az öntözés teremtette lehetőségekre nézve. Ezek lakossága általában 1000-20 000 fő között volt, ehhez adódik a hátszagaikban levő klienseiknek ismeretlen száma. Az első dinasztia korai időszakában egy város gyenge hegemoniát gyakorolt szomszédai fölött, és politikai ellenőrzést talán több mint 20 000 ember fölött. Egy ilyen övezet sugara öttől tizenöt kilométerig terjedhetett. Ezek kis társadalmak voltak. Mezopotámiában különösen feltűnő, hogy a legfontosabb városok, Eridu és Ur, Uruk és Larsa látótávolságon belül voltak egymástól." (Mann 1986: 97.)

⁴¹ Bizonyíték erre a központi nyugat-európai államok földrajzi elhelyezkedése. A nyugat-európai államok központjai azokon a vidékeken alakultak ki, ahol a leigázás veszélye a legnagyobb volt. Nyugat-Európa a késő középkorban három földrajzi övezetre osztható (Hechter és Brustein 1980), mindegyik saját megkülönböztető termelési móddal. Az első övezet döntő mértékben falusias jellegű volt, és viszonylag autonóm földbirtokosok jellemezték. A másodikat városi polgárok uralták, amelyek, akár az előbbi földbirtokosok, viszonylag biztos politikai monopóliumnak örvendtek. Egyik övezetben sem volt erős a leigázás fenyegetése, ezért az államalakítás kevés ösztönzést kapott. A harmadik, feudális övezet nagyban különbözött ezektől. Noha földbirtokos arisztokrácia uralta, növekvő számú városi polgárnak is otthont adott. Csak ebben az övezetben volt az uralkodó csoportoknak okuk félni, hogy a felemelkedő városi polgárok csoportjai, amelyeknek érdekei gyakran ellentétesek voltak a vidéki földbirtokosokéival, leigázzák őket. Ez ösztönözte az övezet földbirtokosait az államalakításra. Ez lehet az oka, hogy az első államok többnyire Nyugat-Európa feudális övezetében alakultak ki. Ezzel szemben az Európai Unió megteremtésére irányuló mai kísérlet az államalakító projektumok tipikus akadályait mutatja fel. A német és francia központ volt a kontinentális szuperállam létrehozására irányuló gazdasági és politikai reformok zászlóvivője. Az Európai Unió épülésének ingadozásai jól példázzák azt a kitartást, amellyel a tagállamok

kulturális és gazdasági szuverenitásukat őrzik. A fenti elemzés azt sugallja, hogy az Európai Unió felemelkedése bizonytalan lesz, amíg meg nem jelenik egy rivális szövetség (amely összeköti például az USA-t a Csendes Óceán partvidéke és Latin Amerika országaival.)

⁴² A két folyamat azonban nem azonos, mert a csoport-szolidaritás szakosodott ellenőrző szerv nélkül is létrejöhet, míg a társadalmakban nem valósítható meg ilyen szerv nélkül a társadalmi rend, azaz az állam. Mi magyarázza ezt a különbséget? A társadalmak és csoportok két kulcsfontosságú szempontból különböznek egymástól. A társadalmak földrajzilag sokkal kiterjedtebbek, és több cselekvőt foglalnak magukban, mint a csoportok. Emellett, az illesztéses társulás következtében a csoportok általában jóval heterogénebbek egy társadalomban, mint az egyének egy csoportban. Ez csökkenti a függőség hatását a társadalmi rend megvalósulására, mert ugyanazok a szankciók nem feltétlenül ugyanazt jelentik a társadalom különböző csoportjai számára. Emiatt a társadalmi rend megvalósításához szükség van az államra, míg a csoport-szolidaritás megvalósításához nincs szükség semmilyen szakosodott szervre.

⁴³ Ez az elv látszik magyarázni a kisebb csoportok sejtyszerűségét, amelyekben a megfigyelés különösen nehéz, mint például a föld alatti politikai és katonai szervezetek esetében (Chai 1993).

⁴⁴ A premodern államok és birodalmak kormányzati formáinak változatossága magyarázatának kiterjedt irodalma van (D'Altroy 1992; Hassig 1985, 1988; Luttwak 1976; Skinner 1977). Ezek a szerzők valamennyien elismerik, hogy a birodalmak a kormányzási stratégiák széles skáláját alkalmazták a közvetlen és közvetett kormányzás között. Legtöbbjük szerint ezekben a politikai közösségekben az ellenőrzés a birodalmi központtól való távolság függvénye, amely leginkább a szállítás költségeivel és a kommunikációs lehetőségekkel írható le, mert ezek közvetlenül kihatnak a katonai utánpótlásra és a gazdasági-politikai integráció könnyűségére. Közvetlen kormányzás kialakulása a központhoz legközelebb eső, és a termelés vagy biztonság szempontjából kulcsfontosságú területeken a legvalószínűbb; máshol a közvetett kormányzás az általános (D'Altroy 1992: 23.).

⁴⁵ Machiavelli *Fejedelmének* V. könyve a közvetett kormányzást tanácsolja az uralkodónak, aki újonnan tett szert saját törvényeihez szokott területekre. Hume ugyancsak az Althusiuséra emlékeztető, föderális elveken nyugvó állam elméletét fogalmazta meg (Livingston 1988: 13. fejezet). Nemrégiben Simmel (Wolff 1950: 170-177 ugyancsak a kiterjedt rend megteremtése eszközének tekintette a kis csoportok szövetségét, és a felügyelet ebből következő könnyebbségét (l. m. Homans 1950: 18. fejezet; MacIver 1937: 247-253.) Ez az elgondolás homlokegyenest ellentétes a szuverenitás 17. századi, bodini, hobbesi, bossuet-i elméleteivel, amelyek a közvetlen kormányzást a kormányzás felsőbbrendű módjának tekintik.

⁴⁶ Ez az elképzelés meglepően hasonlít egy négy évszázaddal később írt, összehasonlító etnográfiai tanulmány adataiból levont következtetésre: "Az evolúció minden szakaszában a meglévő szervezeti egységek új, magasabbrendű, egységesítő struktúrába épülnek be. A falvak családokból, a helyi csoportok falvakból, a regionális törzsek helyi csoportokból, az államok regionális törzsekben állnak. A korábbi szinteken az együttműködés megmarad, funkciója megváltozik." (Johnson és Earle 1987: 322.)

⁴⁷ Ez a következtetés egybecseng Weber (/1922/ 1978) hivatkozott elemzésével a patrimonális uralom logikájáról. Noha ez a weberi elemzés széles körben elfogadott, az inka birodalomban megvalósult magas fokú politikai központosítást gyakran tekintik anomáliának. Az inkák, úgy tűnik, modern kommunikációs technológia hiányában vezették be a közvetett kormányzást (Mann 1986: 122-123.). 1400 és 1430 közötti virágkorában hatalmuk óriási területre, majdnem egymillió négyzetkilométerre és hárommilliónál nagyobb lakosságra terjedt ki. Kényszermunka segítségével városokat, több mint 15 000 kilométernyi utat és hatalmas öntözőberendezéseket építettek. Az újabb kutatások azonban azt sugallják, hogy, mint valamennyi birodalom, ők is egyre inkább közvetett kormányzásra hagytak, ahogy a Cuzcotól számított fizikai távolság nőtt. (D'Altroy 1992.) Kérdéses továbbá az inka birodalom hatalmassága is, mivel azt Pizarro mindössze 106 gyalogosból és 62 lovasából álló serege döntötte meg.

⁴⁸ A kulturális homogenitás fogalma meglehetősen homályos. Általában a nyelv, vallás és más kulturális markerek egyneműségét értik alatta. De mennyire kell a kulturális jegyeknek hasonlóknak lenniük, hogy egyneműeknek tekintsük őket? A toszkán olasz azonos ebből a szempontból a genovaival? Továbbá ki állapítja meg a kulturális homogenitás fennálltát, az odatarozók vagy az idegenek? Egy külső nézőpontból kulturálisan homogénnek tűnő helyzet - például hogy Olaszország valamennyi anyanyelvű beszélője olaszul beszél - az odatarozók számára kulturálisan heterogénnek tűnhet. Ám ugyanazok az olaszok egyneműnek tekinthetik magukat, amikor például osztrákokkal érintkeznek. Ezek a megfontolások alapján világos, hogy a kulturális homogenitás az interakciós helyzetekre különösen érzékeny társadalmi konstrukció.

⁴⁹ A hagyományos kormányzás a személyes lojalitáson alapszik, ami "közös neveltetésből fakad." (Weber /1922/ 1978: 227.)

⁵⁰ A kiterjedt preindusztriális politikai közösségek kizárólag föderális jellegűek voltak (Mann 1986), a birodalmi Róma viszonylag kiterjedt hatalmának alapja például a *civitas* volt. Ezt a politikai, társadalmi és gazdasági közösséget egy város és gyakran kiterjedt hátszaga alkotta. (Ertman 1997: 37.)

⁵¹ De nem Kínában. Itt az egységes központi hivatalok hatalmát kevésbé veszélyeztették autonóm helyi arisztokráciák, klerikusok vagy városi éliték. Következésképpen a központ jóval erősebben avatkozott be a gazdasági és kulturális szférába, mint máshol. A gazdaságban a központ megpróbálta stabilizálni a termelést és elosztást, hogy kiegyenlítse a bevételeket. A kulturális szférában a morális nevelést mint uralmánál alapvető jellemvonását támogatta. "Noha a kínai oktatási és morális nevelési törekvések a tizenkettedik és tizenkilencedik század között nem vezettek a tizenkilencedik századi európai "nacionalizmus" kialakulásához, jelzik az államnak a viselkedési és hiedelemminták teljes lakosságra való kiterjesztésére irányuló törekvését, jóval azelőtt, hogy ezek Európában nemhogy megvalósíthatók, de elgondolhatók lettek volna... Egyetlen koramodern kori európai kormányzat sincs, amely a szellemi és morális ortodoxia kikényszerítésére való törekvésében hasonló lenne a késő kínai császársághoz, és, ellentétben Kínával, ezek a törekvések nem is voltak számukra különösképpen fontosak az államépítés folyamatában." (Wong 1997: 97.) Kína azonban még így is távol állt a közvetett kormányzástól. (Weber /1922/ 1978: 1047-1051.)

⁵² Viszonylagos centralizáltsága ellenére az angol korona közvetlenebb módon tudott alföldjei, mint északi határvidékei fölött uralkodni. (Ellis 1995: 40, 46-47, 275-272.)

⁵³ Így azokban az övezetekben, ahol az európai paraszti közösségek kiterjedt politikai jogokkal rendelkeztek, mint Skandináviában, a 16. és 17. században ritkák voltak a központi hatóság elleni lázadások. Ezzel szemben a Német-Római Császárság területén, ahol erősödött a központi kormányzás és a vallási egyneműség, az erőszakos felkelések sokkal gyakoribbak voltak.

⁵⁴ A gyarmatokon a közvetett kormányzás következményei meglehetősen különbözőek voltak. A jelentős technológiai fölényrel rendelkező központi szervek itt gyakran próbálták szándékosan megerősíteni vagy támogatni a helyi hatalmasságokat, törzsi identitások kialakítására serkentve őket az osztd meg és uralkodj elve jegyében (Vail 1989). "Míg a társadalmi ellenőrzés régi alapjai elsorvadtak és a régi túlélési stratégiák összeomlottak, a kolonializmus a függőség új kötelékeinek alapjait teremtette meg. Egy főnök új társadalmi ellenőrző ereje gyakran meghaladta a korábit. A brit gyarmatosítók gyakran tovább erősítették az új kötelékeket azáltal, hogy a lakosságot főnökök vezette társadalmi szerveződések tagjaiként, nem egyéni szükségletekkel és jogokkal rendelkező emberekként kezelte. Ilyen körülmények között a gazdasági fejlődés elősegítése megkövetelte a főnököknek, bármily kevésbé hatékonyak legyenek is, a lakossághoz vezető csatornákként való használatát. Ebben a helyzetben a lakosság többsége által alkalmazott túlélési stratégiák szükségszerűen a főnök szervezeti alapjaitól, a törzstől indultak. A törzs volt a gyarmati állam fő szervezeti szövetségese, és lehetetlen megértenünk a törzs változó természetét a huszadik században anélkül, hogy figyelembe vennénk az államhoz való viszonyát. A törzsi szervezetek segítségével a főnök ellenőrizte a kulcsfontosságú erőforrásokat, beleértve az anyagi javakat, munkahelyeket, erőszakot és védelmet; ezeknek az erőforrásoknak egy részét a főnök az államtól kapta. Emellett a hatékony társadalmi ellenőrzés alapjainak kiépítése közben a főnökök hangsúlyozták a törzs szimbolikus fontosságát. A törzs a modern világ kulcsfontosságú struktúrájaként tört előre." (Migdal 1988: 115-116).

⁵⁵ Az alapkiadásban 56-69.

⁵⁶ Ezt a fejleményt írta le emlékezetesen Max Weber (/1922/ 1978) a monokratikus bürokráciának a patrimonializmus fölötti győzelmeként.

⁵⁷ A közvetlen kormányzást Dánia és Svédország is egy századdal korábban bevezette, mint Franciaország (Ertman 1997: 6. fejezet), ám viszonylagos elszigeteltségüknek köszönhetően ez kevés geopolitikai kihatással bírt.

⁵⁸ Ennek ellenére Tocqueville (/1858/ 1955) állítása, hogy a közvetlen kormányzás számos hátulütője a francia forradalom előtti időkből származott (kivéve Languedoc és Britannia rendi országaiban), arra figyelmeztet, hogy a közvetlen kormányzás mércéje soha nem egyértelmű (királyi és helyi hatalom viszonyának összetettségéhez a 17. századi Franciaországban l. Beik 1985). Röviden, a kormányzás közvetlensége a központi szervek döntéshozó hatalmának a kormányzati alegységek szerveiéhez viszonyított arányával együtt változik.

⁵⁹ A szemben álló nézetek egyik olvasatát l. Silberman (1993) Spruyt (1994) történelmi példákon alapuló magyarázatát adja az állam más politikai alternatívákkal szembeni felemelkedésének. Axtmann (1993) és Ertman (1997: 1. fejezet) az államépítés történelmi magyarázatainak egy újabb összefoglalóját adják. A közgazdászoknak az állam kialakulásáról vallott nézeteihez l. Friedman (1977), Greif et al. (1994), Olson (1993) és Wittman (1991).

⁶⁰ "A saját társadalmaikon belüli uralom vágya a legkorábbi államokban az új államközi rendszerben egymással való interakcióik során alakult ki. Az a vágy, hogy a lakosság a helyi kastély, klán vagy egyéb szervezet helyett az államnak engedelmességen, nem az egyetemes igazságosságról vagy a társadalomról vallott magasztos elképzelésekből, hanem a politikai vezetők túlélési szükségleteiből fakadt. Az állam társadalom fölötti ellenőrzésére egyre kényszerítőbb szükség volt, mert ez volt a nemzetközi arénában való hatékonyabb szereplés kulcsa. (Migdal 1988: 23.) Annak a nézetnek, hogy az államot a háború hozza létre, Charles Tilly a vezető képviselője (l. m. Porter 1994; Posen 1993a).

⁶¹ "Ligák vagy szövetségek alakítása közös politikai érdekeknek agresszív fejedelmekkel szembeni védelmében nagyon különböző helyzetekben volt a kiterjedt konfliktusok megoldásának jellemző módszere, a kasztíliai városi Comunerostól a vidéki Németország és Franciaország parasztligáiig, a németországi Schmalkaldeni Szövetségtől vagy a franciaországi hugenotta és katolikus ligáktól a skót presbiteriánus és az ír konföderátus szövetségekig. Ezeket a ligákat vagy szövetségeket általában a felkelések helyi vezetői korábbról meglévő és hosszú önkormányzati múlttal rendelkező politikai egységekre alapozták. Ezek az egységek nemcsak önmagukat tudták kormányozni, de képesek voltak a kollektív védelemhez szükséges anyagiakat helyi szinten előteremteni. Természetesen ezek a kiterjedt védelmi szövetségek általában nem maradtak fenn sokáig, de amikor igen, amint azt a holland és svájci példák mutatják, a gyakran "hősies" kollektív erőfeszítések történelmi tapasztalata mélyen beépült a létrejövő államszövetségek politikai kultúrájába." (Te Brake 1998: 173-4.)

⁶² Weber például a közvetlen kormányzás kialakulásának leírásában mindkét szempontot hangsúlyozta.

⁶³ Különösen igaz ez a szigeteken, például Nagy Britanniában. A jövedelem behajtásának állami költségeit minimálisra csökkenti, ha csak néhány kikötőnek szabad tengerentúli kereskedelmet folytatnia. (North 1981.)

⁶⁴ De Swaan (1988) összehasonlító leírását adja a 19. századi nyugat-európai államok biztosította kollektív javak különböző válfajainak.

⁶⁵ A Speenhamland törvények fölötti harcok ékes példáját képezik a szegények jólétét biztosítani hivatott források fölötti konfliktus a 18. századi Angliában (Polányi 1943.)

⁶⁶ Nyugat-Európa történelmének leírásaiban a központi hatóságok hatáskörének növelésére irányuló korai kísérletek általában az udvar és az

ország közötti konfliktusokként szerepelnek. Egyetértés mutatkozik abban, hogy a közvetlen kormányzásnak való helyi ellenállás gyakran öltötte államellenes lázadás formáját (Bercé 1987; Brustein 1985; Brustein és Levi 1987; Mousnier 1958, 1970a, 1970b; Zagorin 1982). Ezek a lázadások azonban nem öltöttek nacionalista színezetet. Ehelyett a helyi autonómia megőrzésére irányuló törekvések gyakran valamelyik trónkövetelőhöz való hűségként fogalmazódott meg (l. pl. Worcester magyarozatát a Henrik király elleni lázadásban való részvételére Shakespeare IV. Henrikjében, I. rész, V. felvonás, 1. jelenet.) Miért nem vezettek ezek a korai központosító törekvések nacionalizmushoz? Jórészt azért, mert a kommunikációs technológiák nem tették lehetővé a kiterjedt közvetlen kormányzást. A nacionalista diskurzus kialakulása részben megvárta a nyomtatott sajtó megjelenését (Anderson 1982; Calhoun 1997). Ennél lényegesebb azonban hogy a technológiai korlátok általában nem tették lehetővé, hogy a központ elegendő hatalomra tegyen szert ahhoz, hogy az elszakadásért érdemes legyen harcolni.

⁶⁷ Mivel a közvetlen kormányzás erősítette a közigazgatási és gazdasági hatékonyságot, az így létrejövő haszon lehetővé tette a központ számára hogy politikai támogatásra is szert tegyen a polgárok körében azzal, hogy nagyobb mennyiségben biztosít számukra kollektív javakat.

⁶⁸ A nyelvi egység részben a közigazgatás hatékonyságának növelésével könnyíti meg a közvetlen kormányzást (Laitin 1992: 8-17). Az állammal való kulturális azonosulás továbbá az átalakított, illetve teljesen új rendszerek legitimizálásának eszköze volt. "Mi egyéb legitimizálta volna a monarchiát a korábban soha nem létezett államokban, mint Görögországban, Olaszországban vagy Belgiumban, vagy azokban, amelyek léte, mint az 1871-es Német Birodalom, minden történelmi előzménnyel szakított? Az alkalmazkodás igénye a régóta fennálló rendszerekben is fellépett, még hozzá három okból. 1789 és 1815 között többségük átalakult - még a Napóleon utáni Svájc is számos tekintetben új alakulat volt. A lojalitás hagyományos biztosítékai, mint a legitimitás, isteni elrendelés, történelmi jog, az uralkodás folyamatossága vagy a vallási kohézió jelentősen meggyengültek. Végül, de nem utolsósorban, 1789 óta az állam legitimizálásának ezek a hagyományos módjai állandó kihívásoknak voltak kitéve." (Hobsbawm 1992: 84.) A kulturálisan egységes nemzetállam modelljét az etnikailag jórészt homogén demokratikus polisz szolgáltathatta.

⁶⁹ Amikor például Lengyelország a két világháború között az államépítő nacionalizmus útjára lépett, a különböző nemzeti kisebbségekkel szemben mindkét stratégiát párhuzamosan alkalmazta. Az állam többnyire kizáró stratégiát követett a nyugati határvidék német etnikumával, és földrajzilag szétszórt zsidó lakosságával szemben. Ugyanakkor a keleti határvidék ukrán és fehérorosz kisebbségeivel szemben befogadó stratégiát követett. (Brubaker 1996: 4. fejezet.)

⁷⁰ Ezeknek a befogadó stratégiáknak a természete azonban az utóbbi két évszázadban jelentősen megváltozott. "Állítólag az inkvizíció idején a saját nyelvük használatában vétkesnek talált cigányoknak kivágták a nyelvét. Ilyen módszerekkel könnyű megérteni, hogyan lehetett néhány évszázaddal később a kasztíliai nyelvet a királyság hivatalos nyelvének nyilvánítani. Amikor Etiópia Haile Selassie császára az inkvizíciójával jóval enyhébb módszerekkel próbálta az amharait terjeszteni, a tigrej, oromo és szomáli nyelvek beszélői tiltakoztak csoportos elnyomatásuk ellen, és a nemzetközi közösség felháborodott." (Laitin 1992: xi.)

⁷¹ Sajátos sportágak - az amerikai baseball, a gael vagy ausztrál szabályok szerint játszott futball - ugyancsak nemzeti szimbólumokká válhattak, noha ezek a népszerű elfoglaltságok általában spontán módon, állami segítség nélkül alakultak ki,

⁷² Közép-Kelet-Európában és a Balkánon a közvetlen kormányzásnak gyakran külső okai voltak - például a bukaresti, versailles-i vagy neuilly-i békeszerződések eredményezte államhatárok. Románia területe például 1918-ban szinte megduplázódott. Amint az Európának ezen a részén gyakori, az új romániai területek etnikailag sokszínűek voltak. Ezek az új területeken a román etnikumhoz tartozóknak általában alacsonyabb társadalmi státusuk volt. Nem meglepő, hogy lelkesen támogatták a központi kormányzatnak a román kultúra terjesztésére tett erőfeszítéseit az iskolákban és egyéb intézményekben, az új állam orosz, magyar, német és zsidó polgárainak kárára. (Livezeanu 1995.) Ezeknek a stratégiáknak azonban nem sikerült az új állam nemzetiségi sokszínűségét megváltoztatni. Hasonlóképpen kevés sikerrel jártak a görög államnak a görög Macedónia kulturálisan sokszínű lakosságának hellenizálására tett kísérletei (Karakasidou 1997).

⁷³ "Míg az első svéd-dán háború idején, 1685-1689 között gyakorlatilag a teljes lakosság a dán seregeket támogatta, a nagy északi háború (1700-1721) idején teljesen más magatartást tanúsítottak (Østergard 1992: 4)

⁷⁴ L. pl. Hobsbawm és Ranger (1983); Hobsbawm (1992); Kennedy (1973); Snyder és Ballentine (1996).

⁷⁵ Eric Hobsbawm (1983: 92) futtában felidézi, amint egy ausztriai elemi iskolában az 1920-as évek közepén alávetették "egy (sikertelen) politikai kísérletnek egy új nemzeti himnusz formájában, amely kétségbeesetten próbálta meggyőzni a gyermekeket, hogy a kiterjedt Habsburg Birodalom leszakadása vagy elszakítása után megmaradt néhány tartomány összefüggő egészet alkotott, mely méltó szeretetükre és hazafias odaadásukra; a feladatot nem könnyítette meg, hogy az egyetlen dolog, ami közös volt bennük, egyben a fő oka is volt annak, ami miatt a lakosság elsőpr többsége Németországhoz akart csatlakozni. 'Német Ausztria' - így kezdődött ez a sajátos és rövid életű himnusz -, 'te egyszerű (herrliches) föld, szeretünk téged,' és folytatódott, amint az várható, a gleccserektől az alpesi patakokon és a Duna mentén Bécsig tartó útleírással vagy földrajzleckével, hogy annak kijelentésével fejeződjön be, hogy ez a csonka-új Ausztria 'a hazám' (*mein Heimatland*)."

⁷⁶ Az egész államra kiterjedő hadseregek létrehozása a politikai lojalitás iránti aggodalmakat hozta magával. Poroszország törekvése egy szakszerűen kiképzett tömeges hadsereg létrehozására az írásbeliségnek a toborzottak körében való széles elterjedtségén alapult. Ez elősegítette az oktatásba való befektetést. A francia-porosz háború után a porosz nevelők a társadalmi kohézió szilárd alapjait a vallás helyett egyre inkább az államépítő nacionalista ideológiában látták. (Posen 1993a: 104-45.)

⁷⁷ Az állandó foglalkoztatottság idején a japán cégek kivételt képeztek ez alól a szabály alól. Az alkalmazottak számára a kilépés ára igen nagy volt; következésképpen erős lojalitást tanúsítottak cégeik és szimbólumaik iránt.

⁷⁸ Noha Franciaország kivételesen sikeres volt az általános hadkötelezettség törvényi bevezetésébe, ami az államépítés fontos mércéje (Levi 1997), a 19. század végén is voltak még olyan franciák, akik nem tudták, ki volt Napóleon. "J. E. M. Bodley, mikor megnyitotta kocsmáját Durance mellett, közel a helyhez, ahol Napóleon Elba szigetéről visszatérve átkelt a folyón, megkérdezte egy öregasszonytól, hogy ismer-e öregeket, akik még láthatták őt. '*Napoléon* - válaszolta az öregasszony erős provanszál kiejtéssel -, *connais pas ce nom-là. Peut-être bien c'est un voyageur de commerce.*' ... 1864-ben egy tanfelügyelő Lozere-ben felháborodva tapasztalta, hogy egyik iskolában, amit meglátogatott, egyetlen gyermek sem tudott olyan kérdésekre válaszolni, mint 'Te orosz vagy vagy angol?' vagy 'Milyen országban van Lozère megye?' Ezeknél a gyermekeknél, tette hozzá a tanfelügyelő keserűen, 'a gondolat nem haladja meg a nyomorult község határait, amelyben élnek.'" (Weber 1976: 109-110.)

⁷⁹ A porosz királyi udvar központi uralkodói és a forradalmi francia *parlementek* nagyrészt képtelenek voltak egységes nemzeti oktatási rendszereket bevezetni. Noha 1800-ra mindkét rendszer képes volt központi katonai igazgatást alkalmazni, "az egyetemes elemi oktatás új problémákat szült volna a kormányzat számára: feltételezte a pénzforrások begyűjtése és elosztása technikáinak kifejlesztését, iskolák építését az egész ország területén, a népsűrűség függvényében, egy egységes tanrend kialakítását és bevezetését, a meggyökerezett helyi és vallási ellenállás letörését, tanárok képzését, vizsgáztatását és minősítését, valamennyi iskola állapotának és teljesítményének felügyeletét, az új és kiterjedt tantestület megfegyverezését (ami az államot számos, a hadsereg által is felvetett problémával szembesíti, ideértve a szellemi seregeket is), a helyi iskolai hatóságok ösztökélését és a gyermekek rábírását, hogy személyesen, ne csak papíron látogassák az iskolát. A katonai mozgósítás tulajdonképpen jó felkészülési terep lehetett egy oktatási *levée en masse* számára, és a Konvent nagyjából így is járt el, ugyanúgy küldve ki az *instituteur*-öket a falvakba, mint a toborzókat és hadbiztosokat. De a kísérlet csak félgözzel folyt: a Konvent figyelmét egyéb, fontosabb dolgok kötötték le, és noha kiadott egy sor rendeletet, ezeket gondatlanul fogalmazták, és felületesen vitatták meg. És az *instituteur*-ök kemény ellenállásba ütköztek a falvakban, ahol a pappal - annak otthonos területen - kellett megküzdeniük." (de Swaan 1988: 94.) Egy más nézethez a porosz oktatásról lásd Posen (1993a: 102.)

⁸⁰ Feltételezhető, hogy hasonló következtetéseket lehetne levonni a Nyugat-Európába nemrégiben kevésbé fejlett országokból kivándoroltak asszimilációnak való ellenállása kapcsán is.

⁸¹ "Allier-ben, egy Lavoine melletti kis Bourbon faluban »szinte valamennyi fiút lánynak jelentették be születésekor,« és a sorozás elkerülésének ezt a körmönfont módját még 1870-ben is gyakorolták." (Weber 1976: 196.)

⁸² Hogy meg tudjuk ítélni a birodalom méreteit kiterjedésének csúcán, idézzük fel uralkodójának hivatalos címét: Ausztria császára, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Szlovénia, Galícia, Lodoméria és Illíria királya; Jeruzsálem királya stb.; Ausztria főhercege; Toszkána és Krakkó nagyhercege; Lotharingia, Salzburg, Stájerország, Karintia, Krajna és Bukovina hercege; Erdély nagyfejdelme, Morvaország örgrófja; Felső- és Alsó-Szilézia, Modena, Párma, Piacenza és Guastalla, Auschwitz és Zator, Teschen, Friaul, Ragúza és Zara hercege; Habsburg és Tirol, Kyburg, Görz és Gradiska fejedelmi grófja; Trient és Brixen hercege; Felső- és Alsó-Luzsica és Isztria örgrófja; Hohenembs, Feldkirch, Bregenz, Sonnenberg stb. grófja; Trieszt, Cattaro és Windisch ura; Vajdaság, Szerbia stb. nagyvajdája. (Jászi 1929: 34.)

⁸³ Ezekben az országokban számos nyelv él egymás mellett a dekolonizáció, valamint a központi vezetéseknek lakosságaik a nyelvi egyneműsítését célzó intézkedéseik ellenére.

* Forrás: Michael Hechter: *Containing nationalism*. Oxford UP, Oxford, 2000.

- [Horváth Réka - Veress Emőd: Regionális politika és területfejlesztés Romániában](#)
- [Bodó Barna: Régió és politika](#)
- [Hajdó Csaba: A román regionális politika reformja: lehetőségek és kihívások - Reflexió Horváth Réka és Veress Emőd tanulmányára -](#)
- [Horváth Gyula: Területi fejlődés és regionalizmus - Hozzászólás Horváth Réka-Veress Emőd tanulmányához -](#)
- [Kolumbán Gábor: A román regionalizmus paradoxona](#)
- [Nemes Nagy József: Regionális fejlődés, regionális politika](#)
- [Pálné Kovács Ilona: Gondolatok Horváth Réka és Veress Emőd *Regionális politika és területfejlesztés Romániában* c. tanulmánya ürügyén](#)
- [Perger Éva: Gondolatok Horváth Réka - Veress Emőd: Regionális politika és területfejlesztés Romániában című tanulmánya kapcsán](#)
- [Vincze Mária: Sötétben tapogatózunk?](#)
- [Regionális és helyi dimenziók Európában](#)
- [Románia állásfoglalása 21. fejezet: Regionális politika és a strukturális eszközrendszer koordinációja](#)
- [Helyzetfeltáró jelentés a helyi és regionális demokrácia helyzetéről Romániában](#)
- [György Béla: Reformmozgalom a romániai Országos Magyar Pártban \(1926-1927\)](#)
- [A Magyar Párt igen tisztelt Elnökségének](#)
- [Az Elnöki Tanács kommunikéje az emlékiratról](#)

- Krenner Miklós a reformcsoport céljairól
- Nagyságos Krenner Miklós Úrnak
- Dr. Kecskeméthy István nyilatkozata a Krenner-csoportról, a pártegységről és a Magyar Párt mai vezetőségéről*
- Krenner Miklós megállapítja, hogy a reformcsoport kiegyenlítő munkáját mindenben meghiúsították
- Krenner Miklós: A magyarság vezéreihez
- Michael Hechter: A nacionalizmus megfékezése
- Sorbán Angella - Nagy Kata: Merre haladt a romániai magyar társadalom az elmúlt tizenkét évben?
- Bakk Miklós - Horváth Andor - Salat Levente: Az RMDSZ 2003-ban - útkeresés integrációs határpontokon
- Benedek Gyula: Az asszimilációról mint statisztikus
- Kiss Tamás: A szocialista típusú modernizáció és hetednapot ünneplő adventista vállalkozók
- Szabó Máté: Civil társadalom - globalizáció - regionalizmus
- Gerencsér Balázs: Kisebbségpolitikai rendszerváltozás Magyarországon- Gondolatok Győri Szabó Róbert írással kapcsolatban -
- Székely Tünde: A civil szféra és a politikai szféra fogalmainak viszonya a gondolkodás történetében és a különböző európai társadalmakban

(c) Jakabffy Elemér Alapítvány, Media Index Egyesület 1999-2004
Impresszum | Médiaajánlat | Adatvédelmi záradék